

J. BRADFORD DELONG

ΣΤΟΝ ΔΡΟΜΟ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΟΥΤΟΠΙΑ

Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

ΤΟΥ
20ΟΥ
ΑΙΩΝΑ

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ
ΚΩΣΤΗΣ ΠΑΝΣΕΛΗΝΟΣ

ΜΕΤΟΙΧΜΙΟ

ΜΕΤΑΙΧΜΙΟ

Πρώτη έκδοση Νοέμβριος 2023

Τίτλος πρωτοτύπου J. Bradford DeLong, *Slouching towards utopia – An economic history of the twentieth century*, Basic Books, New York

Επιμέλεια – Διόρθωση τυπογραφικών δοκιμίων Χρίστος Κυθρεώτης
Σχεδιασμός εξωφύλλου Σαβίνα Χριστοπούλου

© 2022, J. Bradford DeLong

© 2022, Εκδόσεις **ΜΕΤΑΙΧΜΙΟ** (για την ελληνική γλώσσα)

Κατόπιν συμφωνίας με Basic Books, an imprint of Perseus Books, LLC, a subsidiary of Hachette Book Group, Inc., New York, USA. All rights reserved.

ISBN 978-618-03-3760-0

ΒΟΗΘ. ΚΩΔ. ΜΗΧ/ΣΗΣ 83760

Κ.Ε.Π. 5659, Κ.Π. 18904

Το παρόν έργο πνευματικής ιδιοκτησίας προστατεύεται κατά τις διατάξεις του Ελληνικού Νόμου (Ν. 2121/1993 όπως έχει τροποποιηθεί και ισχύει σήμερα) και τις διεθνείς συμβάσεις περί πνευματικής ιδιοκτησίας. Απαγορεύεται απολύτως η άνευ γραπτής άδειας του εκδότη κατά οποιοδήποτε μέσο ή τρόπο αντιγραφή, φωτοανατύπωση και εν γένει αναπαραγωγή, εκμίσθωση ή δανεισμός, μετάφραση, διασκευή, αναμετάδοση στο κοινό σε οποιαδήποτε μορφή (ηλεκτρονική, μηχανική ή άλλη) και η εν γένει εκμετάλλευση του συνόλου ή μέρους του έργου.

Εκδόσεις ΜΕΤΑΙΧΜΙΟ

Ιπποκράτους 118, 114 72 Αθήνα
τηλ.: 211 3003500, fax: 211 3003562
metaixmio.gr · e-mail: metaixmio@metaixmio.gr

Κεντρική διάθεση
Ασκληπιού 18, 106 80 Αθήνα
τηλ.: 210 3647433, fax: 211 3003562

Βιβλιοπωλεία ΜΕΤΑΙΧΜΙΟ

- Ασκληπιού 18, 106 80 Αθήνα
τηλ.: 210 3647433, fax: 211 3003562
- Πολυχώρος, Ιπποκράτους 118, 114 72 Αθήνα
τηλ.: 211 3003580, fax: 211 3003581

J. Bradford DeLong

ΣΤΟΝ ΔΡΟΜΟ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΟΥΤΟΠΙΑ

Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ 20ΟΥ ΑΙΩΝΑ

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ Κωστής Πανσέλννος

ΜΕΤΑΙΧΜΙΘ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ: Η ΜΕΓΑΛΗ ΜΟΥ ΑΦΗΓΗΣΗ	9
1 Η ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΣΗ	35
2 Η ΕΠΙΤΑΧΥΝΣΗ ΤΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΜΕΣΩ ΤΗΣ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ.	69
3 Ο ΕΚΔΗΜΟΚΡΑΤΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΥ ΒΟΡΡΑ.	95
4 ΟΙ ΠΑΓΚΟΣΜΙΕΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΕΣ	127
5 Ο Α΄ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ	155
6 Η ΟΡΓΙΩΔΗΣ ΔΕΚΑΕΤΙΑ ΤΟΥ 1920	181
7 Η ΜΕΓΑΛΗ ΥΦΕΣΗ.	223
8 Ο ΥΠΑΡΚΤΟΣ ΣΟΣΙΑΛΙΣΜΟΣ.	253
9 ΦΑΣΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΝΑΖΙΣΜΟΣ	279
10 Ο Β΄ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ	305
11 Ο ΨΥΧΡΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ: ΕΡΙΔΑ ΚΑΙ ΣΥΝΥΠΑΡΞΗ.	335
12 ΟΙ ΑΚΥΡΕΣ (ΚΑΙ ΕΓΚΥΡΕΣ) ΕΚΚΙΝΗΣΕΙΣ ΤΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΣΤΟΝ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟ ΝΟΤΟ	365
13 ΣΥΜΠΕΡΙΛΗΨΗ	401
14 ΤΑ ΤΡΙΑΝΤΑ ΕΝΔΟΞΑ ΧΡΟΝΙΑ ΤΗΣ ΣΟΣΙΑΛΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ.	425
15 Η ΣΤΡΟΦΗ ΣΤΟΝ ΝΕΟΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΙΣΜΟ.	459
16 Η ΝΕΑ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΣΗ, Η ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑ ΤΩΝ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΩΝ ΚΑΙ Η ΥΠΕΡΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΣΗ.	495
17 Η ΠΑΓΚΟΣΜΙΑ ΥΦΕΣΗ ΚΑΙ Η ΑΝΑΙΜΙΚΗ ΑΝΑΚΑΜΨΗ	521
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ: ΕΡΠΟΥΜΕ ΑΚΟΜΗ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΟΥΤΟΠΙΑ;	557
ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ	575
ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ.	577

1

Η ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΣΗ

Είχε ενοχληθεί από τις πραγματείες που έφταναν στο γραφείο του, ζητώντας δημοκρατία, λογική, ίσα δικαιώματα για τις γυναίκες, διαφωτισμό κι επανάσταση. Γι' αυτό, λίγο πριν από το 1800, ο Άγγλος λόγιος και κληρικός Τόμας Ρόμπερτ Μάλθους ανταπέδωσε τα πυρά με το *An Essay on the Principle of Population* [Δοκίμιο για την αρχή του πληθυσμού]. Στόχος του ήταν να αποδείξει ότι ο κατονομαζόμενος αντίπαλός του, ο Ουίλιαμ Γκόντγουιν (πατέρας της συγγραφέως του *Φράνκεσταϊν*, Μέρι Ουόλστονκραφτ Σέλεϊ), και όλη του η φάρα, ήταν, ανεξαρτήτως των προθέσεών τους, μωπικοί και αυταπατώμενοι εχθροί του δημόσιου συμφέροντος. Αυτό που χρειαζόταν η ανθρωπότητα, αντί για μια επανάσταση που θα έφερνε δημοκρατία, λογική, ίσα δικαιώματα και διαφωτισμό, ήταν θρησκευτική ορθοδοξία, πολιτική μοναρχία και οικογενειακή πατριαρχία.¹

Γιατί; Επειδή η ανθρωπινή σεξουαλικότητα ήταν μια σχεδόν ακατάβλητη δύναμη. Αν δεν ετίθετο με κάποιο τρόπο υπό έλεγχο –αν οι γυναίκες δεν παρέμεναν θρήσκες, ο κόσμος δεν παρέμενε πατριαρχικός, και η κυβέρνηση δεν επέβαλλε κυρώσεις για να εμποδίσει τους ανθρώπους να κάνουν έρωτα εκτός κι αν συνέτρεχαν ορισμένες εγκεκριμένες και αυστηρές συνθήκες–, ο πληθυσμός θα αυξανόταν διαρκώς και θα έφτανε εντέλει στο όριο που θα του όριζε ο «θετικός έλεγχος»: ήτοι, ο πληθυσμός θα σταματούσε να αυξάνεται μόνο όταν οι γυναίκες θα αδυνατίζαν τόσο ώστε να μην μπορούν να έχουν τακτική ωρρηξία,

και όταν τα παιδιά θα υποσιτίζονταν τόσο ώστε το ανοσοποιητικό τους να καταστεί ευάλωτο και ανεπαρκές. Η θετική εναλλακτική που διέβλεπε ο Μάλθους ήταν ο «προληπτικός έλεγχος»: μια κοινωνία στην οποία η πατριαρχική εξουσία θα κρατούσε τις γυναίκες παρθένες ως περίπου τα είκοσι οκτώ και στην οποία, ακόμα και μετά τα είκοσι οκτώ, οι κυβερνητικοί περιορισμοί θα εμπόδιζαν τις γυναίκες να κάνουν έρωτα εκτός των ιερών δεσμών του γάμου, ενώ ο υποδαυλιζόμενος από την Εκκλησία φόβος της καταδίκης στο αιώνιο πυρ θα τις αποθάρρυνε να παραβούν τους περιορισμούς αυτούς. Τότε, και μόνο τότε, θα σταθεροποιούνταν ο πληθυσμός σε ένα επίπεδο ικανό να διατηρεί τους ανθρώπους (σχετικά) χορτάτους και ευτυχείς.

Από τη δική του οπτική γωνία, αυτό που έγραψε ο Μάλθους ήταν αληθές, τουλάχιστον για την εποχή του, αλλά και για παλιότερα. Ο κόσμος του 6000 π.Χ. ήταν ένας κόσμος με έως και επτά εκατομμύρια ανθρώπους και τεχνολογικό δείκτη της τάξης του 0,051. Το βιοτικό επίπεδο τοποθετούνταν περίπου στο επίπεδο που τα Ηνωμένα Έθνη και οι ακαδημαϊκοί οικονομολόγοι της ανάπτυξης θα υπολόγιζαν στα 2,5 δολάρια τη μέρα κατά μέσο όρο, ή περίπου 900 δολάρια τον χρόνο. Φτάνοντας στο 1 μ.Χ., θα βλέπαμε έναν κόσμο με πολλές συσσωρευμένες επινοήσεις, καινοτομίες και τεχνολογίες σε σχέση με το 6000 π.Χ. Η τεχνολογία είχε προοδεύσει, ο δείκτης της βρισκόταν στο 0,25, αλλά το βιοτικό επίπεδο είχε παραμείνει πάνω κάτω στα 900 δολάρια τον χρόνο. Γιατί; Διότι η ανθρώπινη σεξουαλικότητα ήταν πράγματι μια ακατάβλητη δύναμη, όπως γνώριζε ο Μάλθους, και ο παγκόσμιος ανθρώπινος πληθυσμός είχε αυξηθεί από τα επτά εκατομμύρια του 6000 π.Χ. στα σχεδόν 170 εκατομμύρια το 1 μ.Χ. Ο οικονομολόγος Γκρεγκ Κλαρκ έχει υπολογίσει τον πραγματικό μισθό των Άγγλων εργατών στις οικοδομές με την πάροδο του χρόνου, και τα δεδομένα του μας λένε ότι, με έναν δείκτη που θέτει τους μισθούς αυτούς στο 100 για το έτος 1800, οι πραγματικοί μισθοί των οικοδόμων αξιολογούνταν στο 100 το 1650, το 1340, το 1260 και το 1230. Το υψηλότερο επίπεδο στο οποίο έφτασαν ήταν το 150 το 1450 μ.Χ., αφότου η μαύρη πανώλη του 1346-1348 είχε εξολοθρεύσει σχεδόν το ένα τρίτο του ευρωπαϊκού πληθυσμού, και ύστερα τα μεταγενέστερα κύματα πανώλης, γενιά με τη γενιά, και σε συνδυασμό με τις επαναστάσεις των αγροτών, είχαν περιορίσει κατά

πολύ τη δύναμη των αριστοκρατών να διατηρήσουν τη δουλοπαροικία. Από το 1450 ως το 1600, οι πραγματικοί μισθοί έπεσαν ξανά στο επίπεδο του 100, όπου και παρέμειναν έως το 1800.²

Οι θεραπείες που πρότεινε ο Μάλθους –ορθοδοξία, μοναρχία, πατριαρχία– δεν συνέβαλαν στη βελτίωση του αναπόφευκτα θλιβερού βιοτικού επιπέδου της Αγροτικής Εποχής. Τα πράγματα βελτιώθηκαν κάπως το 1870, τουλάχιστον στην Αγγλία. (Θυμίζουμε όμως πως η Αγγλία του 1870 ήταν με διαφορά το πλουσιότερο βιομηχανικό κράτος και μακράν η πιο εκβιομηχανισμένη οικονομία του πλανήτη.) Το 1870, η τιμή του δείκτη των πραγματικών μισθών των Άγγλων οικοδόμων του Κλαρκ έφτασε το 170. Αλλά κάποιιοι δεν εντυπωσιάζονταν τόσο εύκολα: Θυμάστε τον Τζον Στιούαρτ Μιλ; Όσοι στοιχημάτιζαν έξυπνα έβλεπαν πως ακόμη δεν είχε σημειωθεί κάποια τεκτονική μετακίνηση στο ανθρώπινο πεπρωμένο.

Ο Τζον Στιούαρτ Μιλ και η συντροφιά του είχαν κάποιο δίκιο. Είχε ελαφρύνει η Βιομηχανική Επανάσταση του 1770-1870 τον μόχθο της συντριπτικής πλειονότητας της ανθρωπότητας – έστω και μόνο στη Βρετανία, τη χώρα που βρισκόταν στην αιχμή του δόρατος; Αμφίβολο. Είχε αναβιβάσει ουσιαδώς το βιοτικό επίπεδο της συντριπτικής πλειονότητας – έστω και μόνο στη Βρετανία; Λίγο. Σε σύγκριση με το πώς ζούσε η ανθρωπότητα πριν από την επανάσταση, επρόκειτο σίγουρα για μεγάλη αλλαγή: ο ατμός, το ατσάλι, οι ηλεκτρικοί αργαλειοί και τα καλώδια του τηλεγράφου είχαν προσφέρει ανέσεις σε πολλούς και περιουσίες σε λίγους. Αλλά ο τρόπος ζωής των ανθρώπων δεν είχε αλλάξει. Και οι κίνδυνοι που παραμόνευαν ήταν χειροπιαστοί. Ακόμα και το 1919, ο Βρετανός οικονομολόγος Τζον Μέιναρντ Κέινς έγραφε πως, παρότι ο Διάβολος του Μάλθους είχε «δεθεί χειροπόδαρα και φυλακιστεί», η καταστροφή που είχε φέρει ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος μπορεί να τον «εξαπέλυε ξανά».³

Η εμμονή με τα τρόφιμα είναι απολύτως λογική για τους πεινασμένους. Από το 1000 π.Χ. μέχρι το 1500 μ.Χ., ο ανθρώπινος πληθυσμός, που περιοριζόταν από την έλλειψη θερμίδων, είχε αυξηθεί με ρυθμό χελώνας, κατά 0,09% τον χρόνο, φτάνοντας από τα 50 εκατομμύρια στα 500. Υπήρχαν πάμπολλα παιδιά, αλλά υποσιτίζονταν, κι έτσι δεν επιβίωναν αρκετά ώστε ο συνολικός πληθυσμός να αυξηθεί αισθητά.

Τις χιλιετίες αυτές, το μέσο επίπεδο ζωής των αγροτών και των τεχνιτών άλλαξε ελάχιστα: ξόδευαν σταθερά τη μισή ή και περισσότερη από την ενέργεια και τα χρήματά τους στην εξασφάλιση του κατώτατου ορίου θερμίδων και θρεπτικών στοιχείων.

Και τα πράγματα δεν μπορούσαν να είναι αλλιώς. Έτσι τα είχε ορίσει ο Διάβολος του Μάλθους. Η αύξηση του πληθυσμού κατέτρωγε τα οφέλη των επινοήσεων και των καινοτομιών στην τεχνολογία και την οργάνωση, βελτιώνοντας αισθητά τη μοίρα μόνο της εκμεταλλευτικής ανώτερης τάξης. Και ο μέσος ρυθμός των επινοήσεων και της καινοτομίας στην τεχνολογία και την οργάνωση ήταν αναιμικός: μόλις 0,04% τον χρόνο. (Θυμηθείτε, ως μέτρο σύγκρισης, πως ο μέσος ρυθμός από το 1870 κι εφεξής θα έφτανε το 2,1% τον χρόνο.)

Έτσι ήταν η ζωή ως το 1500, όταν σημειώθηκε η πρώτη μετακίνηση των τεκτονικών πλακών: η Αυτοκρατορική-Εμπορική Επανάσταση. Ο ρυθμός αύξησης των τεχνολογικών και οργανωτικών ανθρώπινων δυνατοτήτων τετραπλασιάστηκε: από το 0,04% τον χρόνο, μετά το 1 μ.Χ., στο 0,15% τον χρόνο. Οι ποντοπόρες καραβέλες, οι νέες διασταυρώσεις αλόγων, βοοειδών και προβάτων (και ιδίως του προβάτου Μερίνο), η εφεύρεση της τυπογραφίας, η ανακάλυψη της σημασίας της προσθήκης αζώτου στο υπέδαφος για πιο σταθερές σοδειές των βασικών καλλιεργειών, τα κανάλια, οι άμαξες, τα κανόνια και τα ρολόγια που ξεπήδησαν ως το 1650 αποτελούσαν όλα τεχνολογικά θαύματα και υπήρξαν –με την εξαίρεση των κανονιών, και για μερικούς μερικούς των καραβελών– πραγματική ευλογία για την ανθρωπότητα. Η ανάπτυξη αυτή όμως δεν έφτανε για να ξεορκίσει τον Διάβολο του Μάλθους, που είχε καταδικάσει την ανθρωπότητα σε σχεδόν απόλυτη φτώχεια. Η αύξηση του πληθυσμού ακολούθησε σε μεγάλο βαθμό τον ρυθμό αύξησης της γνώσης και εξουδετέρωσε τα οφέλη της. Σε παγκόσμια κλίμακα, οι πλουσιότεροι άρχισαν να ζουν καλύτερα.⁴ Ο μέσος άνθρωπος, όμως, δεν διέκρινε καμία διαφορά – ή υπέστη και μερικές σοβαρές απώλειες. Η καλύτερη τεχνολογία και οργάνωση έφερε αύξηση στις παντός τύπου παραγωγές – συμπεριλαμβανόμενης της παραγωγής πιο αποτελεσματικών και βάνουσων μεθόδων σκοτωμού, κατάκτησης και υποδούλωσης.

Το 1770, μια γενιά προτού ο Μάλθους συγγράψει το *Δοκίμιο για την αρχή του πληθυσμού*, σημειώθηκε μια ακόμα τεκτονική μετακίνηση: ο

ερχομός της βρετανικής Βιομηχανικής Επανάστασης. Ο ρυθμός αύξησης των τεχνολογικών και οργανωτικών ικανοτήτων της ανθρωπότητας έκανε άλλο ένα άλμα προς τα μπρος και σχεδόν τριπλασιάστηκε, από το 0,15% στο 0,45% περίπου τον χρόνο, κι έπειτα σχεδόν εξαπλασιάστηκε στην καρδιά της αρχικής Βιομηχανικής Επανάστασης: σε έναν ευλογημένο κύκλο με ακτίνα περίπου 480 χιλιόμετρα γύρω από τους λευκούς βράχους του Ντόβερ στη νοτιοανατολική άκρη της βρετανικής νήσου (συν κάποιες παραφυάδες στη βορειοανατολική Αμερική). Με αυτόν τον πιο γρήγορο ρυθμό, περισσότερα τεχνολογικά θαύματα έγιναν κοινότοπα στον Βόρειο Ατλαντικό και ορατά σχεδόν σε κάθε γωνιά του υπόλοιπου κόσμου από το 1770 ως το 1870. Ο παγκόσμιος ρυθμός πληθυσμιακής αύξησης έφτασε σχεδόν το 0,5% τον χρόνο, και για πρώτη φορά η παγκόσμια παραγωγή ενδεχομένως ξεπέρασε τα 3 δολάρια τη μέρα, κατά κεφαλήν (σε σημερινές αξίες).

Οι αριθμοί είναι σημαντικοί: μάλιστα, είναι το κλειδί. Όπως είπε κάποτε ο οικονομικός ιστορικός Ρόμπερτ Φόγκελ –θυμίζοντας τον προπρο-θείο μου, τον οικονομικό ιστορικό Άμποτ Πείσον Άσερ-, το μυστικό όπλο του οικονομολόγου είναι η αριθμητική.⁵ Θυμηθείτε πως εμείς οι άνθρωποι λατρεύουμε τις αφηγήσεις. Οι ιστορίες με ενδιαφέρουσα πλοκή και το κατάλληλο τέλος, με τη δίκαιη τιμωρία και ανταμοιβή, μας συναρπάζουν. Έτσι σκεφτόμαστε. Έτσι καταχωρίζουμε πράγματα στη μνήμη μας. Μα οι ατομικές ιστορίες είναι σημαντικές μόνο αν αφορούν άτομα που φτάνουν σ' ένα σταυροδρόμι και οι επιλογές τους διαμορφώνουν τον ρου της ανθρωπότητας, ή αν αφορούν άτομα που εκπροσωπούν απόλυτα ένα μεγάλο μέρος της. Μόνο με την αριθμητική μπορούμε να συμπεράνουμε ποιες ιστορίες είναι αντιπροσωπευτικές και ποιες αποφάσεις έχουν πραγματική σημασία. Οι ξεχωριστές τεχνολογίες είναι κι αυτές σημαντικές. Αλλά πιο σημαντικό είναι το ειδικό τους βάρος: ο βαθμός στον οποίο οι άνθρωποι γίνονταν πιο παραγωγικοί στην κατασκευή παλιών πραγμάτων και πιο ικανοί στην κατασκευή καινούργιων.

Τα αίτια που οδήγησαν στη Βιομηχανική Επανάσταση δεν ήταν προδιαγεγραμμένα. Η επανάσταση δεν ήταν αναπόφευκτη. Ο εντοπισμός όμως των αιτίων της και ο μη αναγκαίος ιστορικά χαρακτήρας της δεν αποτελούν το θέμα του βιβλίου μου. Θεωρητικοί του πολυσύμπαντος

με διαβεβαιώνουν πως υπάρχουν εκεί έξω κι άλλοι κόσμοι σαν τον δικό μας, κόσμοι που δεν ακούμε, δεν βλέπουμε και δεν αγγίζουμε, κατά τον ίδιο τρόπο με τον οποίο μια ραδιοφωνική κεραία, συντονισμένη σε έναν σταθμό, δεν «πιάνει» κανέναν άλλο. Και τα όσα γνωρίζουμε για τον κόσμο μας με οδηγούν να πιστεύω ακράδαντα πως, στους περισσότερους αυτούς κόσμους, δεν υπήρξε ποτέ βρετανική Βιομηχανική Επανάσταση. Η αύξηση εκείνη θα είχε πιθανότατα καταλαγιάσει στο επίπεδο του 0,15% τον χρόνο, την περίοδο της Εμπορικής Επανάστασης, ή στο μεσαιωνικό επίπεδο του 0,04% τον χρόνο. Αυτά φαντάζονται ως τα πιθανότερα σενάρια: κόσμοι με ημιμόνιμες αυτοκρατορίες της πυρίτιδας και παγκόσμιο εμπόριο με ιστιοφόρα.⁶

Αλλά δεν είναι αυτός ο κόσμος μας. Κι ακόμα και στον κόσμο μας, δεν πιστεύω πως η Αυτοκρατορική-Εμπορική και η Βιομηχανική Επανάσταση υπήρξαν αποφασιστικές.

Ας λάβουμε υπόψη μας πως ο επίσιος ρυθμός αύξησης των εφαρμοσμένων ανθρώπινων τεχνολογικών και οργανωτικών ικανοτήτων της τάξης του 0,45%, που χαρακτήρισε την εποχή της Βιομηχανικής Επανάστασης, θα απορροφάτο από μια παγκόσμια αύξηση του πληθυσμού κατά 0,9% τον χρόνο, ή μια τρίχα κάτω από το 25% ανά γενιά. Αντί τέσσερα μέσα ζευγάρια να αφήνουν οκτώ ζωντανούς απογόνους πίσω τους για να αναπαραχθούν, τα τέσσερα αυτά ζευγάρια θα έκαναν μαζί κάτι λιγότερο από δέκα απογόνους. Αλλά ακόμα και όταν οι άνθρωποι είναι μόνο μετρίως χορτάτοι, η σεξουαλικότητά τους μπορεί, και πράγματι κατορθώνει, πολύ περισσότερα: οι βρετανικοί αποικιακοί πληθυσμοί στη Βόρεια Αμερική, στη δίχως κίτρινο πυρετό ζώνη βόρεια της γραμμής Μέισον-Ντίξον, τετραπλασιάζονταν με φυσική αύξηση κάθε εκατό χρόνια, και μάλιστα χωρίς κανένα από τα πλεονεκτήματα της σύγχρονης ιατρικής. Ας υποθέσουμε πως οι άνθρωποι είναι μεν καλοταϊσμένοι αλλά φτωχοί, έχουν να αντιμετωπίσουν υψηλή παιδική θνησιμότητα και θέλουν απελπισμένα να αποκτήσουν απογόνους που θα επιζήσουν, έτσι ώστε να τους φροντίσουν στα γηρατειά τους. Τέσσερα τέτοια ζευγάρια μπορούν εύκολα να κάνουν όχι δέκα παιδιά, αλλά δεκατέσσερα. Η αύξηση των ανθρώπινων τεχνολογικών ικανοτήτων κατά 0,45% τον χρόνο δεν ήταν σε θέση ούτε μία πεντάλφα να σχεδιάσει για να ξορκίσει τον Διάβολο του Μάλθους. Κι έτσι, ο κόσμος

του 1870 ήταν κι αυτός απελπιστικά φτωχός. Το 1870, πάνω από τα τέσσερα πέμπτα των ανθρώπων όργωναν τη γη με τον ιδρώτα να τρέχει στο μέτωπό τους, για να παράγουν το μεγαλύτερο μέρος των τροφίμων που θα καταλάωναν οι οικογένειές τους. Το προσδόκιμο ζωής είχε αυξηθεί από ελάχιστα έως καθόλου. Το 1870 εξορύσσονταν πέντε ουγγιές χαλκού ανά άνθρωπο παγκοσμίως· το 2016 εξορύσσαμε 2,5 κιλά ανά άνθρωπο. Το 1870 παραγόταν μισό κιλό ατσαλιού ανά άνθρωπο παγκοσμίως· το 2016 παράγαμε 175 κιλά ανά άνθρωπο.

Άραγε θα συνεχιζόταν η αύξηση των τεχνολογικών ιδεών με τον ίδιο εκείνο ρυθμό του 0,45% τον χρόνο, της περιόδου 1770-1870; Κάθε προηγούμενη άνηση της ανθρωπότητας είχε μαραζώσει και καταλήξει σε νέα οικονομική στασιμότητα ή, ακόμα χειρότερα, στον Μεσαίωνα των κατακλίσεων. Το Δελχί λεηλατήθηκε από ξένους εισβολείς το 1803 – το Πεκίνο το 1644, η Κωνσταντινούπολη το 1453, η Βαγδάτη το 1258, η Ρώμη το 410, η Περσέπολη το 330 π.Χ., η Νινευή το 612 π.Χ.

Γιατί να μην περιμένει ο κόσμος την ίδια μοίρα και για εκείνη την οικονομική ανάταση του 1770-1870; Γιατί να περιμένει κανείς πως το πεπρωμένο του αυτοκρατορικού Λονδίνου θα διέφερε κάπως;

Ο οικονομολόγος Ουίλιαμ Στάνλεϊ Τζέβονς έγινε γνωστός το 1865, όταν ακόμη ήταν άβγατος νεαρός, τριάντα τριών ετών, με το *The Coal Question* [*Το ζήτημα του κάρβουνου*]: σε αυτό ισχυριζόταν πως το εύκολα εξορύξιμο κάρβουνο θα εξαντλούνταν εντός μιας γενιάς, τουλάχιστον στη Βρετανία, και τότε τα εργοστάσια απλά... θα σταματούσαν.⁷ Κανείς δεν πίστευε περισσότερο στη Βρετανική Αυτοκρατορία από τον Ράντγιαρντ Κίπλινγκ. Και αυτή είχε υπάρξει πολύ καλή για τον Κίπλινγκ – μέχρι τις 27 Σεπτεμβρίου του 1915, όταν καταβρόχθισε τον γιο του Τζον, στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, σκοτώνοντάς τον στα ποτισμένα με αίμα χωράφια έξω από τη γαλλική πόλη της Λιλ. Κι όμως, η αντίδρασή του στην εξηκοστή επέτειο της ανόδου της βασίλισσας-αυτοκράτειρας Βικτορίας στον θρόνο, το 1897, ήταν ένα ποίημα που προφήτευε ότι το Λονδίνο θα ακολουθούσε κι αυτό τη μοίρα της Νινευής, καταλήγοντας με τους σίχους: «Για τις φρενήρεις καυχησιές και τα λόγια τα μεγάλα – Λυπήσου τους ανθρώπους σου, ω Κύριε!».⁸

Χωρίς λοιπόν μια περαιτέρω επιτάχυνση –μεγαλύτερη από της Βιο-

μηχανικής Επανάστασης- των υποκείμενων παραγόντων της οικονομικής ανάπτυξης, ο σημερινός κόσμος μάλλον θα θύμιζε ακόμη κάτι από ατμοπάνκ. Μπορεί το 2010 να έφτανε πράγματι τα επτά δισεκατομμύρια πληθυσμό, όπως και τα έφτασε. Ακόμα όμως και αν οι επινοήσεις διατηρούσαν τον μέσο παγκόσμιο ρυθμό του 1770-1870, η συντριπτική πλειονότητα των ανθρώπων θα παρέμεναν λίγο πάνω από το τυπικό παγκόσμιο βιοτικό επίπεδο της περιόδου 1800-1870. Με τη σημερινή τεχνολογία και οργάνωση στα επίπεδα του 1910, το αεροπλάνο μπορεί να ήταν μια τεχνολογική καινοτομία που ακόμη θα βρισκόταν στα σπάργανα, και το μεγαλύτερο πρόβλημα των αστικών μεταφορών και της αστικής διαχείρισης θα παρέμενε η απομάκρυνση της κοπριάς των αλόγων. Δεν θα είχαμε το 9%, αλλά το 50% του πληθυσμού να ζει με 2 δολάρια τη μέρα, και το 90% να ζει με έως και 5. Το μέσο μέγεθος των αγροκτημάτων θα ήταν το ένα έκτο σε σχέση με το 1800, και μόνο η αφρόκρεμα των ανώτερων κοινωνικών στρωμάτων θα διέθετε αυτό που σήμερα περιγράφουμε ως βιοτικό επίπεδο της μεσαίας τάξης του παγκόσμιου βορρά.

Βέβαια, τα πράγματα πήραν άλλη τροπή. Και η τροπή αυτή ήταν μια νέα επιτάχυνση του ρυθμού των καινοτομιών μετά το 1870: μία τρίτη τεκτονική μετατόπιση.

Γύρω στο 1870, ο αναλογικός ρυθμός αύξησης των τεχνολογικών και οργανωτικών ικανοτήτων της ανθρωπότητας τετραπλασιάστηκε ξανά, για να φτάσει στο σημερινό επίπεδο του περίπου 2,1% τον χρόνο. Αποκεί κι έπειτα, η τεχνολογία ξεπέρασε κατά πολύ την αύξηση του πληθυσμού. Κι αποκεί κι έπειτα, ο ρυθμός αύξησης του πληθυσμού στις πλουσιότερες κοινωνίες άρχισε να πατάει φρένο: οι άνθρωποι έγιναν τόσο πλούσιοι και μακροζώντοι ώστε ο περιορισμός της γεννητικότητας αποτέλεσε την προτιμότερη επιλογή.

Η περίοδος από το 1870 έως το 1914 ήταν, από την προοπτική κάθε προηγούμενης εποχής, το «οικονομικό Ελ Ντοράντο», ή η «οικονομική ουτοπία», όπως την αποκάλεσε ο Τζον Μέιναρντ Κέινς, κοιτώντας προς τα πίσω το 1919.⁹

Ο κόσμος που προέκυψε το 1914 ήταν ένα περίεργο μείγμα μοντερνισμού και παλαιότητας. Η Βρετανία έκαψε 194 εκατομμύρια τόνους κάρβουνο το 1914. Η σημερινή συνολική κατανάλωση ενέργειας της

Βρετανίας, εκφρασμένη σε κάρβουνο, είναι μόλις δυόμισι φορές μεγαλύτερη. Οι αμερικανικοί σιδηρόδρομοι μετέφεραν κατά μέσο όρο επιβάτες επί 560 χιλιόμετρα ανά Αμερικανό πολίτη το 1914. Σήμερα, οι αμερικανικές αεροπορικές εταιρείες μεταφέρουν επιβάτες επί 4.800 χιλιόμετρα ανά πολίτη. Κι όμως, το 1914, ολόκληρη η Ευρώπη εκτός από τη Γαλλία βρισκόταν ακόμη υπό την πολιτική και κοινωνική κυριαρχία των γαιοκτημόνων, οι οποίοι, ως επί το πλείστον, έβλεπαν τον εαυτό τους ως απόγονο των ιπποτών που πολεμούσαν για τους βασιλείς με τα σπαθιά τους.

Σε σύγκριση με το παρελθόν, αυτό πια ήταν σχεδόν ουτοπία. Παγκοσμίως, οι πραγματικοί μισθοί των ανειδίκευτων εργατών το 1914 είχαν αυξηθεί κατά 50% σε σχέση με το 1870. Τέτοιο επίπεδο ζωής είχε να επιτευχθεί από εποχές που προηγήθηκαν ακόμα και της ενασχόλησής μας με τη γεωργία.

Γιατί κάθε χρόνο από το 1870 κι έπειτα βλέπουμε τόσο τεχνολογική και οργανωτική πρόοδο, όση πραγματοποιούνταν κάθε τέσσερα χρόνια από το 1770 έως το 1870; (Η τόσο πρόοδο όση πραγματοποιούνταν κάθε δώδεκα χρόνια από το 1500 έως το 1770; Ή κάθε εξήντα χρόνια πριν από το 1500;) Και πώς η εκτίναξη, που αρχικά είχε συγκρατηθεί στα γεωγραφικά όρια εντός και γύρω απ' την Ευρώπη, αποτέλεσε παγκόσμιο (έστω και με άνιση κατανομή) φαινόμενο;

Για να προλογίσουμε την εκτενέστερη ανάλυση που θα ακολουθήσει στο επόμενο κεφάλαιο, ας πούμε πως πεποίθησή μου είναι ότι η απάντηση κρύβεται στον ερχομό του βιομηχανικού εργαστηρίου έρευνας, τη μεγάλη σύγχρονη εταιρεία και την παγκοσμιοποίηση, που μετέτρεψε τον κόσμο σε μια ενιαία οικονομία της αγοράς αφοσιωμένη στην επίλυση των προβλημάτων που η ίδια έθετε στον εαυτό της. Και ως το μεγαλύτερο τέτοιο πρόβλημα αναδείχτηκε η εύρεση ενός τρόπου να επιταχυνθεί ο ρυθμός της οικονομικής ανάπτυξης. Το εργαστήριο και η εταιρεία ήταν αυτά που επέτρεψαν σε ανθρώπους όπως ο Νικόλα Τέσλα και ο Τόμας Έντισον να γίνουν εφευρέτες. Δεν ήταν υποχρεωμένοι να ενσαρκώνουν παράλληλα τους δέκα άλλους ρόλους που είχαν να αναλάβουν οι προκάτοχοί τους, από τον ιμπρεσάριο ως τον διαχειριστή ανθρώπινων πόρων. Το έργο αυτό το ανέλαβε η εταιρεία. Κι αυτό έκανε τεράστια διαφορά. Οι τεχνολογίες που επινοούνταν μπο-

ρούσαν πια να αναπτυχθούν λογικά, συστηματικά κι επαγγελματικά· και κατόπιν να εφαρμοστούν εξίσου λογικά, συστηματικά κι επαγγελματικά.

Ήταν η ανάπτυξή τους το 1870 απαραίτητη και αναπόφευκτη; Μπορούμε εύκολα να βρούμε πολλά πράγματα στην ιστορία που δεν ήταν τίποτε από τα δύο – κι έτσι είμαστε το αποτέλεσμα τόσο αυτών που συνέβησαν όσο κι αυτών που δεν συνέβησαν ποτέ. Η ιστορία είναι γεμάτη με τέτοιες «παραλίγο» περιπτώσεις. Να μια απ' αυτές: Η Λίλιαν Κρος δεν σκουντάει τον δολοφόνο Τζουζέπε Ζανγκάρα με το τσαντάκι της στις 15 Φεβρουαρίου 1933, κι έτσι η σφαίρα του σφηνώνεται στον εγκέφαλο του εκλεγμένου προέδρου Φράνκλιν Ρούζβελτ αντί για τον πνεύμονα του δημάρχου του Σικάγου, Άντον Τσέρμακ· ο Ρούζβελτ πεθαίνει, ο Τσέρμακ ζει – και η ιστορία της Αμερικής τα χρόνια της Μεγάλης Ύφεσης της δεκαετίας του '30 είναι πολύ διαφορετική. Η δημιουργία όμως του βιομηχανικού εργαστηρίου έρευνας δεν ήταν πράξη ενός μόνο ανθρώπου, ούτε καν μερικών. Χρειάστηκε η συνεργασία μεταξύ πολλών, που συχνά αντιμάχονταν ο ένας τον άλλο, επί πολλά χρόνια. Αναπόφευκτη; Όχι, αλλά, όταν έχουμε πολλούς ανθρώπους να συνεργάζονται σε βάθος χρόνου, η συγκεκριμένη έκβαση φαντάζει κάπως πιο πιθανή.

Αισθανόμαστε πως η διαδικασία αυτή θα μπορούσε να είχε εξελιχτεί διαφορετικά, αλλά δεν μπορούμε εύκολα να συλλάβουμε τον διαφορετικό αυτό τρόπο, ή πόσες διαφορετικές πιθανές εκβάσεις μπορεί να προέκυπταν. Όπως παρατήρησε ο ιστορικός Άντον Χάους, σχεδόν κάθε ράφτης θα μπορούσε να είχε εφεύρει την ιπτάμενη σαΐτα στα 5.000 χρόνια πριν από το 1773 και να είχε διευκολύνει απείρως τη ζωή του. Κανείς όμως δεν το έκανε πριν από τον Τζον Κέι, που δεν διέθετε καμιά τεχνογνωσία και κανένα προηγμένο υλικό, παρά μόνο, όπως με θαυμασμό περιγράφει ο Χάους, «δύο ξύλινα κουτιά από κάθε πλευρά για να στηρίζουν τη σαΐτα... [και] έναν σπάγγο, με ένα μικρό χερουλί που λεγόταν “ricker”». Επομένως, προσέθεσε, «το καταπληκτικό με την καινοτομία του Κέι ήταν η απλότητά της». Το εργαστήριο έρευνας και η εταιρεία ήταν πολύ πιο περίπλοκα πράγματα σε σύγκριση με τη σαΐτα, κι εύκολα θα μπορούσαν να έχουν ξεφύγει από το εύρος όσων συνέλαβε ο ανθρώπινος νους.¹⁰

Τα εργαστήρια και οι εταιρείες χρειάζονταν επιταχυντές για να διαδοθούν και να μεταμορφώσουν τον κόσμο. Ο μεγαλύτερος επιταχυντής τους ήταν ολοφάνερος: η παγκοσμιοποίηση.

Πριν από το 1700, αυτό που θα αποκαλούσαμε «διεθνές εμπόριο» ήταν ανταλλαγές πολύτιμων τιμαλφών έναντι μετρητών σε πολύτιμα μέταλλα –επρόκειτο για μπαχαρικά, μετάξι, ψυχοτρόπα (όπως το όπιο), φίνες παρασκευές (ατσάλινα σπαθιά, πορσελάνη και άλλα τέτοια), σημαντικά και σπάνια ακατέργαστα υλικά όπως ο κασσίτερος (απαραίτητος για την κατασκευή μπρούντζου), καλλιέργειες που μεταφέρονταν με πλοία μεταξύ κι εντός αυτοκρατοριών (σιτάρι από την Αίγυπτο και την Τυνησία στη Ρώμη, ρύζι από το δέλτα του ποταμού Γιανγκτσέ στο Πεκίνο)– και έναντι σκλάβων: ανθρώπων που ξεριζώνονταν από το κοινωνικό τους πλαίσιο και τους επιβαλλόταν ο κατώτατος ιεραρχικά ρόλος, με την υποχρέωση να παρέχουν πολλή εργασία έναντι λίγου φαγητού. Οι ανταλλαγές αυτές ήταν ένα σύστημα που λειτούργησε εύρυθμα, ιδίως σε ό,τι αφορούσε την απόκτηση ανέσεων και εξεζητημένων αγαθών για την ελίτ. Αλλά δεν ήταν μια θεμελιώδης δύναμη που καθόρισε την οικονομική ζωή (καθόρισε βέβαια τη ζωή εκείνων που τα εμπορικά δίκτυα της εποχής υποδούλωσαν πριν από τη Βιομηχανική Επανάσταση). Αυτό που θα αποκαλούσαμε «διεθνές εμπόριο» μετά βίας αντιστοιχούσε στο 6% της παγκόσμιας οικονομικής ζωής: σχεδόν το 3% της κατανάλωσης μιας τυπικής περιοχής εισαγόταν από αλλού, και περίπου το 3% της παραγωγής μιας τυπικής περιοχής εξαγόταν. Αυτό άρχισε να αλλάζει μετά το 1700. Από το 1700 έως το 1800 κυριάρχησε το εμπορικό τρίγωνο όπλων-σκλάβων-ζάχαρης του Βόρειου Ατλαντικού, μεταμορφώνοντας διά της βίας την Αφρική και την Καραϊβική προς το πολύ χειρότερο, και παίζοντας ρόλο, που συζητείται ως και σήμερα, στη συγκέντρωση και μεταφορά του πλούτου μιας παγκόσμιας θαλάσσιας αυτοκρατορίας στη Βρετανία, κάτι που έβαλε τη Βρετανία στο μονοπάτι προς την οικονομία της αγοράς, το μικρό κράτος, τη Βιομηχανική Επανάσταση και την παγκόσμια κυριαρχία. Και πάλι όμως, το διεθνές εμπόριο το 1800 δεν ξεπερνούσε το 6% της παγκόσμιας οικονομικής ζωής.

Μετά το 1800, το βαμβάκι και τα υφαντά αποτέλεσαν σημαντικές προσθήκες στη λίστα με τα βασικά αγαθά του παγκόσμιου εμπορίου.

Το βαμβάκι εισαγόταν στα παραγωγικά εδάφη της βρετανικής Βιομηχανικής Επανάστασης –την ίδια τη Βρετανία· τις περιοχές ακριβώς στις αντικρινές ακτές του Καναλιού, εντός ενός κύκλου με ακτίνα 480 χιλόμετρα, με επίκεντρο το Ντόβερ, στη νοτιοανατολική άκρη της Αγγλίας· συν την περιοχή της Νέας Αγγλίας στις ΗΠΑ–, και τα υφαντά και άλλες παραγωγές εξαγόταν από τις περιοχές αυτές στον υπόλοιπο κόσμο. Αλλά το παγκόσμιο εμπόριο, το 1865, δεν ξεπερνούσε το 7% της παγκόσμιας οικονομικής δραστηριότητας.¹¹

Υπήρξε επίσης η παγκοσμιοποίηση των μεταφορών με τη μορφή του ατμόπλοιου με το σιδερένιο κύτος και την κοκλιωτή προπέλα, σε συνδυασμό με το δίκτυο σιδηροδρόμων. Υπήρξε η παγκοσμιοποίηση των επικοινωνιών με τη μορφή του παγκόσμιου υποβρύχιου δικτύου του τηλεγράφου, σε συνδυασμό με τα πρώτα τηλέφωνα. Το 1870, μπορούσε κανείς να επικοινωνήσει από το Λονδίνο με τη Βομβάν ή και αντίστροφα σχεδόν με την ταχύτητα του φωτός, και το 1876 από το Λονδίνο με τη Νέα Ζηλανδία και αντίστροφα.

Μια ακόμα πλευρά της παγκοσμιοποίησης ήταν η έλλειψη φραγμών. Ανάμεσα στις συνέπειες που ανέκυψαν από το άνοιγμα των συνόρων, η σημαντικότερη ήταν η μετανάστευση – με τον πολύ σημαντικό αστερίσκο πως οι φτωχότεροι μετανάστες από την Ινδία, την Κίνα και από αλλού δεν επιτρέπεται να μεταναστεύσουν στην εύκρατη ζώνη. Αυτή προοριζόταν για Ευρωπαίους (και ενίοτε τους Μεσανατολίτες). Παραμερίζοντας τον αστερίσκο, βλέπουμε πως ο αριθμός των ανθρώπων που μετανάστευσαν υπήρξε συγκλονιστικός: από το 1870 έως το 1914 ένας στους δεκατέσσερις ανθρώπους –ήτοι 100 εκατομμύρια– άλλαξαν ήπειρο.¹²

Η αποδοχή του ανοίγματος των συνόρων από τις κυβερνήσεις σήμανε επίσης και την άρση των νομικών εμποδίων στο εμπόριο, τις επενδύσεις και τις επικοινωνίες. Καθώς οι άνθρωποι μετακινούνταν, μαζί τους ταξίδευαν τα χρηματοοικονομικά, οι μηχανές, οι σιδηρόδρομοι, τα ατμόπλοια και το τηλεγραφικό δίκτυο της παραγωγής και της διανομής, κυνηγώντας άφθονες φυσικές και βιολογικές πρώτες ύλες. Το ποσοστό της παγκόσμιας οικονομικής δραστηριότητας που αντιστοιχούσε στο εμπόριο διά μέσου των σημερινών εθνικών συνόρων αυξήθηκε, από το 9% το 1870, έως και το 15% το 1914, καθώς οι επανα-

στατικές μειώσεις του κόστους των μεταφορών ξεπέρασαν κατά πολύ τις επίσης επαναστατικές μειώσεις στο κόστος της παραγωγής. Κι έτσι, οι μεταφορές έκαναν τεράστια διαφορά.

Ας πάρουμε ως παράδειγμα τον σιδηρόδρομο.

Η μεταλλουργία για τη φτηνή παραγωγή ραγών και μηχανών έκανε τις χερσαίες μεταφορές, ως εκεί τουλάχιστον που έφταναν οι σιδηρόδρομοι, τόσο φτηνές όσο και το ταξίδι σε πλωτά υδατορρεύματα ή και σε ωκεανούς, και πολύ πιο γρήγορες.

Κάποιοι τσίνησαν. Ο υπερβαιοτής συγγραφέας και ακτιβιστής Χένρι Ντέιβιντ Θορό, της Μασαχουσέτης του 19ου αιώνα, αντέδρασε στην κατασκευή σιδηροδρόμων με ένα βροντερό «Φύγετε απ' το γρασίδι μου!».

Ο κόσμος έχει την απερίγραπτη εντύπωση ότι, αν συνεχίσει αρκετά αυτή τη δουλειά με τις τεμνόμενες σανίδες και τους μεταλλικούς αρμούς, θα μπορεί κάποτε να φτάσει κάπου σε σχεδόν μηδενικό χρόνο και με σχεδόν μηδενικό κόστος, ενόσω όμως το κοινό συνωστίζεται στις αποβάθρες και ο μηχανοδηγός φωνάζει «Επιβιβαστείτε!», όταν ο καπνός καθαρίσει και ο ατμός διαλυθεί, αμέσως θα γίνει αντιληπτό πως μόνο λίγοι έχουν επιβιβαστεί, και οι περισσότεροι έχουν ποδοπατηθεί – και αυτό θα αποκληθεί, όπως και θα είναι, «ένα θλιβερό δυστύχημα».¹³

Οι πρόγονοί μου και το μεγαλύτερο μέρος της ανθρωπότητας αποκόμισαν πολύ διαφορετική εντύπωση.

Πριν από τους σιδηρόδρομους, ο γενικός κανόνας ήταν πως δεν μπορούσες να μεταφέρεις διά ξηράς αγροτικά αγαθά σε απόσταση μεγαλύτερη των 160 χιλιομέτρων. Στο σημείο αυτό, τα άλογα ή τα βόδια θα είχαν φάει όσο μπορούσαν να κουβαλήσουν. Είτε θα έβρισκες έναν πλωτό ποταμό –ιδεωδώς σε πολύ μικρότερη απόσταση απ' τα 160 χιλιόμετρα–, είτε η αυτάρκεια στις καλλιέργειες θα αποτελούσε το πεπρωμένο σου. Αυτό επίσης σήμαινε πως, σε πολύ μεγάλο βαθμό, όσα φορούσες, έτρωγες κι έκανες για να περνάς την ώρα σου είχαν κατασκευαστεί στην πλησιέστερη πόλη ή είχαν αγοραστεί ακριβά.

Για τον Θορό, το γεγονός πως του έπαιρνε μια μέρα να περπατήσει ή να καλπάσει για τη Βοστώνη ήταν πλεονέκτημα – επιλογή ζωής. Αυ-

τή όμως ήταν η θεώρηση ενός πλούσιου, ή τουλάχιστον ενός ανθρώπου που δεν είχε οικογένεια για να φροντίσει και για τον οποίο έψιψε πίτες η δεύτερη σύζυγος του Ραλφ Ουόλντο Έμερσον.

Το εργαστήριο, η εταιρεία, οι παγκόσμιες μεταφορές, οι παγκόσμιες επικοινωνίες, η κατάργηση των φραγμών – όλοι μαζί οι παράγοντες αυτοί ήταν αρκετοί και με το παραπάνω για να επιφέρουν τον κοσμογονικό σεισμό που απελευθέρωσε την ανθρωπότητα από τη μαλθουσιανή φτώχεια. Μετέτρεψαν επίσης την ιστορία των οικονομιών του κόσμου σε μια συνεκτική ιστορία, με τρόπο που ποτέ ως τότε δεν είχε συμβεί.

Με δεδομένη την παγκόσμια τάση να ζούμε κοντά σε πλωτές υδάτινες μάζες, η μεγαλύτερη ίσως επανάσταση στις μεταφορές δεν ήρθε στα 1830 με τους σιδηρόδρομους, αλλά αργότερα, με το ατμόπλοιο με το σιδερένιο κύτος και την κοκλιωτή προπέλα. Το 1870, το ναυπηγείο Χάρλαντ και Γουλφ του Μπέλφαστ καθείλκυσε το σιδερένιο, ατμοκίνητο, προπελωτό, επιβατηγό ατμόπλοιο RMS *Oceanic*. Υποσχόταν πως θα διήνυε την απόσταση μεταξύ Λονδίνου και Νέας Υόρκης σε εννιά μόλις μέρες, ταξίδι που το 1800 έπαιρνε σχεδόν έναν μήνα.

Το πλήρωμα 150 ατόμων του *Oceanic* υπηρετούσε 1.000 επιβάτες τρίτης τάξης με κόστος 3 λίρες τον καθένα –που αντιστοιχούσε σε μισθό περίπου ενάμιση μήνα ενός ανειδίκευτου εργάτη– και 150 επιβάτες πρώτης τάξης, με κόστος 15 λίρες τον καθένα.¹⁴ Σε σημερινές αξίες, το ίδιο μερίδιο του μέσου εισοδήματος των θέσεων πρώτης τάξης ανέρχεται στα 17.000 δολάρια. Το σημαντικότερο, όμως, πλαίσιο σύγκρισης είναι το πρόσφατο παρελθόν του 1870. Μια γενιά νωρίτερα, μια θέση τρίτης τάξης στο (πιο αργό και λιγότερο ασφαλές) αντίστοιχο του *Oceanic* πλοίο είχε το διπλάσιο κόστος, και το κόστος αυτό ήταν τετραπλάσιο το 1800. Μετά το 1870, η υπερπόντια αποστολή ενός μέλους της οικογένειας με σκοπό την εργασία αποτέλεσε επιλογή για όλα τα ευρωπαϊκά νοικοκυριά, εκτός από τα πιο φτωχά.

Και οι άνθρωποι αγόρασαν εκατομμύρια τέτοια εισιτήρια. Η παγκοσμιοποίηση της παραγωγής και του εμπορίου του τέλους του 19ου αιώνα τροφοδοτήθηκε από τα 100 εκατομμύρια ανθρώπους που άλλαξαν ήπειρο για να εργαστούν και να ζήσουν. Ποτέ ως τότε, ή και ως σήμερα, δεν είχαμε δει μια τόσο ταχεία ανακατανομή ανθρώπων στην υφήλιο, αν τη μετρήσουμε σε ποσοστό επί του συνολικού πληθυσμού.

Περίπου 50 εκατομμύρια άνθρωποι εγκατέλειψαν τις κατοικημένες περιοχές της Ευρώπης με κατεύθυνση κυρίως την αμερικανική ήπειρο και την Αυστραλασία, αλλά επίσης και τη Νότια Αφρική, τα υψίπεδα της Κένυας, τις δυτικές μαυροχώματες περιοχές της στέπας του Εύξεινου Πόντου και της Κασπίας, και αλλού. Το 1870-1914 ήταν εποχή αξιοσημείωτη, κατά την οποία η εργατική τάξη μπορούσε να διασχίσει τους ωκεανούς ξανά και ξανά σε αναζήτηση μιας καλύτερης ζωής.

Αν έχω ιχνηλατήσει σωστά το γενεαλογικό μου δέντρο, όλοι μου οι πρόγονοι είχαν καταφτάσει στις ΗΠΑ έως το 1800, την εποχή εκείνη που τα ωκεάνια ταξίδια προορίζονταν για τους δούλους, τους σκλάβους με βάση κάποιο συμφωνητικό ορισμένου χρόνου και τη μεσαία τάξη. Ο τελευταίος για τον οποίο έμαθα ήταν ο Έντμουντ Έντουαρντ Γκάλαχερ (γεννημένος στο Ουότιμθ της Ιρλανδίας το 1772). Αυτός και η Λίντια Μαγκίνις (γεννημένη στο Νιου Χάμσαϊρ το 1780) ζούσαν στις αρχές του 1800 στο Τσέστερ της Πενσιλβάνια, όπου κατέγραψαν στα μπρώα τη γέννηση του γιου τους, Τζον. Όλοι όμως οι πρόγονοι της συζύγου μου ήρθαν στην Αμερική με το μεγάλο κύμα παγκόσμιας μετανάστευσης μετά το 1870. Μία ήταν η Μαρία Ρόζα Σίλβα, γεννημένη το 1873 στην Πορτογαλία. Έφτασε στις αμερικανικές ακτές το 1892. Το 1893, στο Λόουελ της Μασαχουσέτης, παντρεύτηκε τον Χοσέ Φ. Γκιλ, γεννημένο το 1872, όχι στην Πορτογαλία αλλά στο πορτογαλόφωνο νησί Μαδέρα. Στην Αμερική έφτασε το 1891 – με πλοίο που δεν πήγαινε στη Νέα Υόρκη αλλά στη Σαβάνα.

Ίσως γνώριζε από ζαχαροκάλαμα και άκουσε πως η Σαβάνα είχε, αλλά αποφάσισε πως ήταν πολύ μαύρος για τα γούστα της Σαβάνα, κι έτσι ξεμπάρκαρε στο Λόουελ. Δεν ξέρουμε. Ξέρουμε πως το ζευγάρι αυτό και τα παιδιά του, η Μέρι, ο Τζον Φράνσις και η Κάρι, διέσχισαν ξανά τον Ατλαντικό, από τη Βοστώνη στη Μαδέρα, το 1900. Και ξέρουμε πως ο Χοσέ πέθανε στη Νότια Αφρική το 1903. Βρίσκουμε τη Μαρία Ρόζα και τέσσερα πλέον παιδιά –προστέθηκε ένας Τζόζεφ– να ξαναπερνούν τον Ατλαντικό και να εγκαθίστανται, σύμφωνα με την απογραφή του 1910, στο Φολ Ρίβερ της Μασαχουσέτης, όπου εκείνη αναφέρεται ως χήρα ράφτρα που νοίκιαζε ένα σπίτι, έχοντας γεννήσει πέντε παιδιά, εκ των οποίων τα τέσσερα ζούσαν ακόμη.

Η μετανάστευση δεν ήταν προς μία μόνο κατεύθυνση. Όπως είδαμε

με τον Χοσέ Γκιλ και τη Μαρία Ρόζα Σίλβα, κάποιοι άνθρωποι διέσχισαν τον Ατλαντικό πολλές φορές. Μια γυναίκα που έκανε το αντίστροφο ταξίδι μια και καλή –γεννημένη στις ΗΠΑ, μετανάστευσε στην Αγγλία– ήταν η Τζένι Τζερόμ, γεννημένη το 1854, κόρη του Νεοϋορκέζου επενδυτή Λέοναρντ Τζερόμ και της Κλάρα Χολ. Η περίπτωση του ταξιδιού της ήταν ο γάμος με τον λόρδο Ράντολφ Σπένσερ-Τσόρτσιλ, τον νεότερο γιο του Έβδομου Δούκα του Μάλμπορο. Το ζευγάρι αρραβωνιάστηκε το 1873, τρεις μόλις μέρες μετά τη γνωριμία του σε μια λεμβοδρομία ανοικτά της νήσου Ουάιτ, στο Κανάλι της Μάγκης. Ο γάμος τους καθυστέρησε επί επτά μήνες, καθώς ο πατέρας της νύφης, Λέοναρντ, και ο πατέρας του γαμπρού, ο δούκας Τζον Ουίνστον Σπένσερ-Τσόρτσιλ, τσακώνονταν για τα χρήματα που θα έφερνε η νύφη στον γάμο και το πώς αυτά θα προφυλάσσονταν. Ο γιος τους, Ουίνστον, γεννήθηκε οκτώ μήνες μετά τον γάμο τους. Έκαναν άλλον έναν γιο, τον Τζον, έξι χρόνια αργότερα.¹⁵

Ο Ράντολφ πέθανε δυο δεκαετίες αργότερα, το 1895, σε ηλικία σαράντα πέντε ετών, ίσως από σύφιλη, σίγουρα από κάτι νευρολογικό. Η διάγνωση στο πιστοποιητικό θανάτου του λέει «γενική παράλυση του φρενοβλαβούς». Κατόπιν, η Τζένι «κέρδισε τον θαυμασμό του πρίγκιπα της Ουαλίας» και πολλών άλλων, όπως περιέγραφαν τέτοια πράγματα εκείνη την εποχή. Το 1900 παντρεύτηκε τον Τζορτζ Κορνουάλις-Ουέστ, που ήταν έναν μήνα μεγαλύτερος απ' τον Ουίνστον.

Ο Ουίνστον Σπένσερ Τσόρτσιλ –ξεφορτώθηκε την παύλα και μετέτρεψε το πρώτο μισό του επωνύμου του σε μεσαίο όνομα– ήταν το *enfant terrible* του βρετανικού πολιτικού σκηνικού στα νιάτα του, παντελώς αποτυχημένος Καγκελάριος του Θησαυροφυλακίου –υπουργός Οικονομικών– στη μέση ηλικία, και αποφασιστικότητας παράγοντας στην ήττα των ναζί ως πρωθυπουργός κατά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Σημαντικός λόγος για την επιτυχία του ως πρωθυπουργού υπήρξε το ότι ο ίδιος ήταν κατά το ήμισυ Αμερικανός, άρα γνώριζε πώς να επικοινωνεί με την Αμερική, και ιδίως πώς να συνεννοείται με τον τότε Αμερικανό πρόεδρο, Φράνκλιν Ντελάνο Ρούζβελτ.

Παρόλο που μπορεί κανείς να βρει τεμνήν αφιερωμένα στον Μποντισάτβα Γκουανγίν στα δάση ερυθρόξυλου της βόρειας Καλιφόρνια, η μετανάστευση από την Κίνα στην αποικισμένη από Ευρωπαίους Κα-

λιφόρνια και τις υπόλοιπες αποικίες και πρώην αποικίες της εύκρατης ζώνης είχε απαγορευτεί από νωρίς. Πλουτοκράτες όπως ο Λίλαντ Στάνφορντ (μεγιστάνας των σιδηροδρόμων και κυβερνήτης της Καλιφόρνια, που ίδρυσε και χρηματοδότησε το πανεπιστήμιο Στάνφορντ στη μνήμη του γιου του) μπορεί να ήθελαν τους μετανάστες, οι λαϊκιστές όμως προτιμούσαν τον αποκλεισμό τους. Δεν κατάφεραν να ελέγξουν τις ροές Ευρωπαίων και Ανατολικοευρωπαίων, αλλά σε μεγάλο βαθμό μπόρεσαν να αναγκάσουν «τον Κινέζο να γυρίσει στην πατρίδα του». Οι καταγόμενοι από την ινδική υποήπειρο ενέπιπταν κι αυτοί στην ίδια κατηγορία.

Ο Μοχάντας Καραμτσάντ Γκάντι γεννήθηκε το 1869, και ήταν γιος του Καραμτσάντ Ουταμτσάντ Γκάντι, πρωθυπουργού του Πορμπαντάρ, μικρού προτεκτοράτου και συμμάχου των Βρετανών στη χερσόνησο του Καθιαβάρ, και της τέταρτης συζύγου του Καραμτσάντ, της Πουτλιμπάι.¹⁶ Στα δεκατέσσερά του, η οικογένειά του τον πάντρεψε με την Καστουρμπάι. Το 1888, σε ηλικία δεκαοκτώ ετών, ταξίδεψε από τη Μουμπάι στο Λονδίνο για να σπουδάσει νομικά. Τρία χρόνια αργότερα ήταν πια δικηγόρος κι επέστρεψε στην Ινδία. Δεν τα πήγε καλά στην καριέρα του. Το 1893, γνώρισε έναν έμπορο που χρειάστηκε τις υπηρεσίες του για να διεκδικήσει ένα χρέος 40.000 στερλινών στη Νότια Αφρική. Ο Γκάντι προσφέρθηκε εθελοντικά να τον βοηθήσει και διέσχισε ξανά τον ωκεανό. Το σχέδιό του ήταν να ζήσει εκεί για έναν χρόνο, αλλά τελικά αποφάσισε να μείνει περισσότερο. Το 1897 επέστρεψε ξανά στην Ινδία για να παραλάβει την οικογένειά του και να τη φέρει κι αυτή στη Νότια Αφρική, όπου και θα παρέμενε για είκοσι δύο χρόνια. Κι εκεί ήταν που έγινε αντι-ιμπεριαλιστής, πολιτικός και ακτιβιστής, διότι στη Νότια Αφρική οι άνθρωποι από την ινδική υποήπειρο δεν τύχχαναν μεν τόσο άσχημης συμπεριφοράς όσο οι ιθαγενείς Αφρικανοί, αλλά δεν τους χώριζαν και πολλά από αυτούς.

Άλλος ένας συμμετέχων στις μεγάλες αυτές μεταναστεύσεις ήταν ο Ντενγκ Σιαοπίνγκ, γεννημένος το 1904, γιος ενός μεσαίου γαιοκτήμονα του οποίου το εισόδημα ήταν περίπου πενταπλάσιο από τον κινεζικό μέσο όρο της εποχής.¹⁷ Τον Δεκέμβριο του 1920 έφτασε στη Γαλλία για να εργαστεί και να σπουδάσει: ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος, από το 1914 έως το 1918, είχε φέρει πάρα πολλούς εργάτες από τα εργοστά-

σια στον στρατό, με αποτέλεσμα αυτοί να σκοτώνονται ή να ακρωτηριάζονται. Η γαλλική κυβέρνηση επιθυμούσε διακαώς να επιτρέψει την είσοδο στη χώρα σε όποιον ήθελε να τους αντικαταστήσει, τόσο κατά τη διάρκεια του πολέμου όσο και μετέπειτα. Ο Ντενγκ εκμεταλλεύτηκε το σχετικό μεταπολεμικό πρόγραμμα. Δούλεψε ως τεχνίτης –κατασκευαστής μεταλλικών εξαρτημάτων– στα προάστια του Παρισιού, στο εργοστάσιο του Λε Κρεζό. Εκεί έγινε κομμουνιστής και γνώρισε πολλούς μελλοντικούς ηγέτες του Κινεζικού Κομμουνιστικού Κόμματος, συμπεριλαμβανομένου του Τσου Εν Λάι. Το 1926 σπούδασε στη Μόσχα, στο εκεί πανεπιστήμιο του Σουν Γιατ-σέν, και το 1927 επέστρεψε στην Κίνα για να γίνει πρώτα στέλεχος και ύστερα υψηλόβαθμος αξιωματούχος στο Κινεζικό Κομμουνιστικό Κόμμα. Εκκαθαρίστηκε δις κατά την περίοδο του Μάο, πρώτα ως «το δεύτερο τη τάξει άτομο στην ηγεσία που ακολούθησε τον δρόμο του καπιταλισμού», παρ' όλα αυτά όμως αναδείχτηκε αργότερα σε κυρίαρχο ηγέτη της χώρας καθώς αυτή σήκωνε το κεφάλι της τη δεκαετία του 1980, και είναι πολύ πιθανόν να αποτελεί την πιο σημαντική προσωπικότητα σε ολόκληρη την ιστορία του μακρού εικοστού αιώνα.

Στις περιοχές της εύκρατης ζώνης που αποικίστηκαν από Ευρωπαίους, οι ντόπιοι λαϊκιστές κατόρθωσαν σε μεγάλο βαθμό να διατηρήσουν «ευρωπαϊκές» τις ΗΠΑ, τον Καναδά, την Αργεντινή, τη Χιλή, την Ουρουγουάη, την Αυστραλία και τη Νέα Ζηλανδία. Οι ροές μεταναστών από την Ινδία και την Κίνα διοχετεύτηκαν αλλού, στις φυτείες τσαγιού της Κεϋλάνης και καουτσούκ της Μαλάγια. Και πάλι, 50 εκατομμύρια Κινέζοι και Ινδοί μετανάστευσαν, καταλήγοντας στη Νότια Ασία, την Αφρική, την Καραϊβική και τα υψίπεδα του Περού.

Οι πλούσιες σε πρώτες ύλες περιοχές όπως ο Καναδάς και η Αργεντινή, με κλίμα που έμοιαζε στο ευρωπαϊκό, τόνωσαν περισσότερο το βιοτικό επίπεδο της Ευρώπης. Το ένα τρίτο των μεταναστών, που επέστρεψε στην πατρίδα, το έκανε στις περισσότερες περιπτώσεις έχοντας στην τσέπη χρήματα που το καθιστούσαν σταθερό μέλος της μεσαίας τάξης της εγχώριας οικονομίας. Τα δύο τρίτα των μεταναστών, που παρέμειναν στο εξωτερικό, είδαν το βιοτικό επίπεδο, τόσο το δικό τους όσο και των παιδιών τους, να ανεβαίνει από μιάμιση έως τρεις φορές. Επωφελήθηκαν επίσης και όσοι παρέμειναν στη χώρα τους. Τελικά, οι

δεκαετίες αυτές της μετανάστευσης οδήγησαν σε αύξηση των μισθών στην Ευρώπη, καθώς οι εγχώριοι εργάτες αντιμετώπιζαν μικρότερο ανταγωνισμό για τις θέσεις εργασίας και μπορούσαν να αγοράζουν φτηνά εισαγόμενα προϊόντα από τον Νέο Κόσμο.¹⁸

Επωφελήθηκαν επίσης και οι πλουτοκράτες και οι λαϊκιστές. Μάλιστα, δεν υπάρχει κανένα σημάδι πως οι εργάτες στη δυτική, περιφερειακή ζώνη του Ατλαντικού με τα σπανίζοντα εργατικά χέρια βρέθηκαν σε δεινή θέση, καθώς οι ακτές τους απορροφούσαν τα μεταναστευτικά κύματα από την Ευρώπη, όπου τα εργατικά χέρια αφθονούσαν. Οι πραγματικοί μισθοί στην Αμερική, τον Καναδά και την Αργεντινή φαίνεται πως αυξήθηκαν κατά 1%, 1,7% και 1,7% τον χρόνο αντιστοίχως τα τρία χρόνια πριν από τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο – ενώ οι αυξήσεις στη βορειοδυτική Ευρώπη ανήλθαν σε 0,9% τον χρόνο κατά μέσο όρο. Η άνοδος του εμπορίου φαίνεται πως έπαιξε ρόλο στη μείωση των μισθών των εργατών σε οικονομία με σπανίζοντα εργατικά χέρια μόνο στην Αυστραλία, όπου οι μισθοί μοιάζουν να παρέμειναν στάσιμοι τον μισό αιώνα που προηγήθηκε του Α΄ Παγκόσμιου Πολέμου. Έστω κι έτσι, η μετανάστευση στις χώρες της εύκρατης ζώνης σήμαινε πως οι άνθρωποι έφερναν κεφάλαιο μαζί τους, που συνέβαλλε στην αύξηση του μεγέθους των οικονομιών υποδοχής.¹⁹

Μείωσε η μετανάστευση τους σχετικούς μισθούς στις οικονομίες υποδοχής της τροπικής ζώνης; Ναι – και μάλιστα ακόμα και σε χώρες που δεν υποδέχονταν μετανάστες. Βρετανικά κεφάλαια, βραζιλιάνικα φυτά καουτσούκ και εργατικά χέρια από την Κίνα στη Μαλάγια μπορούσαν και πράγματι άσκησαν πιέσεις στους μισθούς των εργατών της Βραζιλίας, που δεν γνώριζαν καν πως υπήρχε μια γωνιά της γης ονόματι Μαλάγια. Η οικονομική υπανάπτυξη ήταν μια διαδικασία που άρχισε να εξελίσσεται από το 1870 έως το 1914.

Και η μετανάστευση δεν αύξησε πολύ τους μισθούς στις οικονομίες των χωρών προέλευσης των μεταναστευτικών ροών, της Κίνας και της Ινδίας. Και οι δύο διέθεταν τόσο μεγάλο πληθυσμό ώστε να μην αισθανθούν κάποιο σοκ από τη μετανάστευση.

Μέσα από την κακοδαιμονία και την κακοδιαχείριση, η Ινδία και η Κίνα δεν κατάφεραν να διαρρήξουν τα δεσμά του μαλθουσιανού Διαβόλου. Η τεχνολογία είχε μεν προοδεύσει, αλλά οι βελτιώσεις στην

παραγωγή απορροφήθηκαν από την πληθυσμιακή αύξηση, χωρίς να αναβιβάσουν το βιοτικό επίπεδο. Στα τέλη του 19ου αιώνα, ο πληθυσμός της Κίνας ήταν τριπλάσιος απ' ό,τι στην αρχή της δεύτερης μετά Χριστόν χιλιετίας, το 1000. Επομένως, οι δυνητικοί μετανάστες από την Κίνα και την Ινδία ήταν πρόθυμοι να μεταναστεύσουν για μισθούς που οι Ευρωπαίοι θα θεωρούσαν μισθούς πείνας.

Έτσι, οι μεγάλοι πληθυσμοί και το χαμηλό επίπεδο υλικού πλούτου και αγροτικής παραγωγής στην Κίνα και την Ινδία έβαλαν φρένο στην αύξηση των μισθών στις περιοχές εκείνες –τη Μαλάγια, την Ινδονησία, την Καραϊβική και την Ανατολική Αφρική– που ήταν ανοιχτές στις ροές μεταναστών απ' την Ασία. Οι εργάτες μπορούσαν να εισαχθούν φτηνά και να προσληφθούν με μισθούς μόλις πάνω από το όριο επιβίωσης. Μολαταύτα, οι εργάτες επιζήτησαν τις δουλειές αυτές: οι ευκαιρίες και το επίπεδο ζωής στη Μαλάγια ή τις αφρικανικές φυτείες ήταν πάνω απ' ό,τι θα μπορούσαν να προσδοκούν εάν επέστρεφαν στην Ινδία ή την Κίνα. Το χαμηλό εργατικό κόστος σήμαινε πως τα αγαθά που παράγονταν στις ανοιχτές στους Ασιάτες μετανάστες χώρες ήταν σχετικά φτηνά. Και ο ανταγωνισμός από τις φυτείες καουτσούκ της Μαλάγια περιόρισε την ανάπτυξη, και μάλιστα πίεσε προς τα κάτω τους μισθούς στις βραζιλιάνικες φυτείες καουτσούκ. Το αποτέλεσμα ήταν ότι το βιοτικό επίπεδο και οι μισθοί διατηρήθηκαν χαμηλά, παρότι υψηλότερα σε σύγκριση με την Κίνα και την Ινδία, στο τέλος του 19ου αιώνα, σε όλες τις περιοχές που θα συνιστούσαν τον λεγόμενο παγκόσμιο νότο.

Είτε καλό ήταν αυτό, είτε κακό, ο κόσμος ήταν πια μια συνεκτική μονάδα με μια συνεκτική ιστορία.

Κομμάτι της παγκόσμιας αυτής ιστορίας ήταν η ανάδυση μιας βαθιάς διαφοροποίησης της διεθνούς εργασίας: Οι «τροπικές» περιοχές προμήθευαν καουτσούκ, καφέ, ζάχαρη, φυτικά έλαια, βαμβάκι και άλλα σχετικά χαμηλής αξίας αγροτικά προϊόντα στην Ευρώπη. Οι χώρες της εύκρατης ζώνης που είχαν κυρίως Ευρωπαίους μετανάστες –οι ΗΠΑ, ο Καναδάς, η Αυστραλία, η Νέα Ζηλανδία, η Αργεντινή, η Χιλή, η Ουρουγουάη, η Ουκρανία και ίσως η Νότια Αφρική– παρήγαν και εξήγαν βασικά σιτηρά, κρέας και μαλλί στην Ευρώπη. Οι Γερμανοί αγρότες βρέθηκαν αντιμέτωποι με καινούργιους ανταγωνιστές, και όχι

μόνο από την αμερικανική ήπειρο, αλλά και με τη μορφή των ρωσικών σιτηρών που εξαγόταν από το λιμάνι της Οδησού. Η Δυτική Ευρώπη πλήρωνε για τις εισαγωγές της εξαγοντας αγαθά από τις βιομηχανίες της. Και το ίδιο έκαναν οι βορειοανατολικές ΗΠΑ, όπου βιομηχανικά εφόδια και υλικά θα έφταναν να αποτελούν τις μισές αμερικανικές εξαγωγές ως το 1910.

Και καθώς οι μισθοί στις οικονομίες που θα αποτελούσαν την παγκόσμια περιφέρεια μειώνονταν, εξίσου μειώνονταν οι πιθανότητες η περιφέρεια αυτή να αναπτύξει μια αρκετά πλούσια μεσαία τάξη ώστε να υπάρξει ζήτηση για έναν ισχυρό εγχώριο βιομηχανικό τομέα.

Για να καταλάβουμε το γιατί, ας μιλήσουμε για τη Βρετανική Αυτοκρατορία.

Όπου κι αν πήγαν οι Βρετανοί, έχτιζαν ένα οχυρό, μερικές αποβάθρες και έναν βοτανικό κήπο – τον τελευταίο για να ανακαλύψουν ποια πολύτιμα φυτά που καλλιεργούνταν αλλού μπορούσαν να ακμάσουν υπό τη σκιά και των δικών τους κανονιών. Κατά τον 19ο αιώνα, η Βρετανική Αυτοκρατορία ήταν εκείνη που έφερε το φυτό του καουτσούκ από τη Βραζιλία στους Κήπους Κιου και κατόπιν στη Μαλάγια, κι έφερε τον θάμνο του τσαγιού στην Κεϋλάνη από την Κίνα. Παρότι το καουτσούκ δεν έφτασε στην Ινδονησία, τη Μαλάγια και την Ινδοκίνα παρά μόνο το τελευταίο τέταρτο του 19ου αιώνα, ως το τέλος του Α΄ Παγκόσμιου Πολέμου οι χώρες αυτές είχαν μετατραπεί στη μεγαλύτερη πηγή φυσικού καουτσούκ στον πλανήτη. Η Βρετανική Αυτοκρατορία επέβλεψε το μεγαλύτερο μέρος της διαδικασίας αυτής, όχι όμως και όλη. Οι Πορτογάλοι έφεραν τον θάμνο του καφέ στη Βραζιλία από την Υεμένη. Τα συγκριτικά πλεονεκτήματα των περιοχών που θα αποτελούσαν την περιφέρεια της παγκόσμιας οικονομίας του τέλους του 19ου αιώνα δεν ήταν εγγενή αλλά επίκτητα.²⁰

Οι ΗΠΑ αποτέλεσαν τον κύριο μακροπρόθεσμο ευεργετηθέντα. Αν ρίξουμε μια γρήγορη ματιά στο μέλλον, οι δεκαετίες μετανάστευσης στα τέλη του 19ου και στις αρχές του 20ού αιώνα αποτέλεσαν σημαντικά βήματα στο μονοπάτι που μετέτρεψαν τον μακρύ εικοστό αιώνα σε περίοδο παντοδυναμίας των ΗΠΑ. Ας λάβουμε υπόψη ότι το 1860 οι ΗΠΑ διέθεταν πληθυσμό πλήρων πολιτών, συμπεριλαμβανομένων γυναικών και τέκνων –ήτοι, «Καυκάσιους» αγγλόφωνους τους οποίους

το κράτος θεωρούσε άξιους μόρφωσης-, 25 εκατομμυρίων, ενώ η Βρετανία και οι κτήσεις της διέθεταν 32 εκατομμύρια πλήρεις πολίτες. Στο ενδιάμεσο σημείο από το 1870 έως το 2010, δηλαδή το 1940, τα πράγματα είχαν αλλάξει άρδην: οι ΗΠΑ διέθεταν 116 εκατομμύρια πλήρεις πολίτες ενώ η Βρετανία και οι κτήσεις της 75. Η φυσική αύξηση είχε πολλαπλασιάσει και τους δύο πληθυσμούς, κι έτσι ήταν οι μετανάστες, οι καλοδεχούμενοι και οι αφομοιωμένοι, εκείνοι που έγειραν την πλάστιγγα υπέρ των ΗΠΑ και σε βάρος της Βρετανικής Αυτοκρατορίας το 1940.

Οι δεκαετίες ανάμεσα στο 1870 και το 1914 ήταν εποχή τεχνολογικής προόδου, αύξησης του πληθυσμού και μετανάστευσης, και με τις καινοτομίες στις μεταφορές και τις επικοινωνίες σημειώθηκε μια συνακόλουθη αύξηση στο εμπόριο και τις επενδύσεις. Το κόστος της μεταφοράς ανθρώπων έπεσε μαζί με το κόστος της μεταφοράς αγαθών: το αλεύρι, που κόστιζε ενάμισι σεντ η λίβρα στο Σικάγο και τρία σεντ η λίβρα στο Λονδίνο το 1850, έφτασε να κοστίζει δύο σεντ στο Λονδίνο το 1890. Μάλιστα, κάθε αγαθό που δεν ήταν ούτε εξαιρετικά εύθραυστο, ούτε χαλούσε εύκολα, μπορούσε μετά το 1870 να μεταφέρεται από θαλάσσης στην άλλη άκρη του κόσμου φτηνότερα απ' όσο κόστιζε να το μετακινήσει κανείς εντός των συνόρων της χώρας.²¹ Όσο υπήρχαν αποβάθρες και σιδηρόδρομοι, καμιά γωνιά του κόσμου δεν ήταν πια πολύ απόμακρη. Οι ευκαιρίες και οι περιορισμοί του καθενός εξαρτιόνταν από το τι συνέβαινε σε κάθε άλλο τομέα της παγκόσμιας οικονομίας.

Αυτό ήταν σημαντικό: από το 1870 έως το 1914, οι εξαγωγές ως ποσοστό του εθνικού προϊόντος διπλασιάστηκαν στην Ινδία και την Ινδονησία, και υπερτριπλασιάστηκαν στην Κίνα. Και στην Ιαπωνία –που αναγκάστηκε να εγκαταλείψει τους δύομισι αιώνες απομονωτισμού του Τοκουγκάβα υπό την απειλή των αμερικανικών κανονιοφόρων–, οι εξαγωγές αυξήθηκαν από το σχεδόν μηδέν στο 7% του εθνικού προϊόντος μόλις σε δύο προπολεμικές (εννοώντας τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο) γενιές. Το 1500, το διεθνές εμπόριο ως ποσοστό της παγκόσμιας παραγωγής βρισκόταν περίπου στο 1,5%. Το 1700, είχε φτάσει στο 3%. Το 1850, στο 4%. Το 1880 ήταν στο 11% και το 1913 στο 17%. Σήμερα, βρίσκεται στο 30%.²²

Ο διεθνής οικονομολόγος Ρίτσαρντ Μπόλντουιν αποκάλυψε την ιστορία αυτής της αύξησης από το 1870 έως το 1914 «το πρώτο ξετύλιγμα»: τη θεαματική μείωση του κόστους των μεταφορών, που στην ουσία σήμαινε ότι η χρήση και η κατανάλωση των προϊόντων δεν χρειαζόταν πια να λαμβάνει χώρα στην ίδια ζώνη του κόσμου με την παραγωγή τους. Μπορούσες πια να παράγεις αγαθά όπου αυτό ήταν φτηνότερο, να τα μεταφέρεις ανέξοδα, και η χρήση και η κατανάλωσή τους να συμβεί όπου υπήρχε ο πλούτος για να αγοραστούν.²³

Αλλά αυτό επ' ουδενί δεν κατέστησε τον κόσμο «επίπεδο». Αν έκανες οτιδήποτε πιο περίπλοκο από το να αγοράσεις ένα απλό, ευνόπιο, εγνωσμένης ποιότητας αγαθό, έπρεπε να επικοινωνήσεις με άλλους ανθρώπους – αυτοί έπρεπε να μάθουν τι θες, εσύ έπρεπε να μάθεις ποια ήταν η παραγωγική τους ικανότητα, κι έπρεπε να βάλετε τα μυαλά σας μαζί για να φτάσετε στον καλύτερο δυνατό συμβιβασμό. Έπρεπε επίσης να τους κοιτάξεις στα μάτια, πρόσωπο με πρόσωπο, για να καταλάβεις εάν μπορούσες να τους εμπιστευτείς, και έως πού. Το «πρώτο ξετύλιγμα» του Μπόλντουιν σήμαινε πως η παραγωγή μπορούσε, και πράγματι το έκανε, να μεταφερθεί σε απόσταση από τη χρήση και την κατανάλωση, χωρίς όμως να μεταφερθεί στο σημείο εκείνο του δικτύου μεταφορών όπου υπήρχαν οι περισσότερες πρώτες ύλες. Απεναντίας, μεταφέρθηκε ολόκληρη σε βιομηχανικές περιοχές, ούτως ώστε οι παραγωγοί να κάνουν οικονομία στα κόστη που σχετίζονταν με τις επικοινωνίες και τις διαβουλεύσεις, τις διαπραγματεύσεις πρόσωπο με πρόσωπο και την εμπιστοσύνη.

Τα εργοστάσια άρχισαν να εγκαθίστανται το ένα δίπλα στο άλλο. Αυτό σήμαινε πως παρόμοια συγκέντρωση γνώρισαν το βιομηχανικό εργαστήριο έρευνας και οι καινούργιες ιδέες – και το ακόμα υψηλό κόστος των επικοινωνιών σήμαινε πως οι ιδέες έτειναν να παραμένουν εκεί όπου γεννιούνταν. Τα αγαθά μπορούσαν να μεταφερθούν και να χρησιμοποιηθούν οπουδήποτε στο δίκτυο μεταφορών. Μπορούσαν όμως να παραχθούν φτηνά και αποτελεσματικά μόνο σε συγκεκριμένα μέρη του κόσμου. Έτσι έφτασε ο πλανήτης στο οικονομικό Ελ Ντοράντο του 1914. Και ο παγκόσμιος βορράς εκβιομηχανίστηκε. Το πρόβλημα έγκειτο στο ότι ο πλανήτης άρχισε να διαφοροποιείται από πλευράς εισοδήματος: Η αγορά ήταν αυτή που έδινε (εν προκειμένω στον πα-

γκόσμιο βορρά) και αυτή που έπαιρνε (στο μέρος του κόσμου που θα αποτελούσε τον παγκόσμιο νότο, που εκβιομηχανίστηκε πολύ λιγότερο, σε κάποιες περιοχές σχεδόν καθόλου, ενώ σε άλλες μάλιστα αποβιομηχανίστηκε).²⁴

Η βορειοδυτική Ευρώπη απέκτησε τεράστιο συγκριτικό πλεονέκτημα στην παραγωγή αγαθών. Και οι φυσικοί πόροι στην περιφέρεια έγιναν επίσης πιο πολύτιμοι: ο χαλκός, ο άνθρακας, ο καφές, όλα τα ορυκτά και γεωργικά προϊόντα μπορούσαν να μεταφερθούν με τον σιδηρόδρομο στα λιμάνια και να φορτωθούν στα ατσαλένια, ατμοκίνητα, ποντοπόρα κύπη που περίμεναν εκεί. Η οικονομία της αγοράς αντέδρασε, καθώς η γνώση μεταδιδόταν μέσα από χάλκινα σύρματα. Ο βιομηχανικός πυρήνας ειδικεύοταν στην κατασκευή προϊόντων εξαιτίας της προνομιακής του πρόσβασης στις βιομηχανικές τεχνολογίες. Η περιφέρεια ειδικεύοταν στα πρωτογενή προϊόντα που οι προσφάτως βελτιωμένες υποδομές της της επέτρεπαν να εξαγει. Η ικανότητα ειδικεύσης και των δύο είχε τεράστια οικονομική αξία.

Το κοινωνικό κέρδος από τις επενδύσεις στην τεχνολογία και τις υποδομές που δημιούργησαν αυτή την παγκόσμια οικονομία στα τέλη του 19ου αιώνα υπήρξε κι αυτό τεράστιο. Ας δώσουμε ένα μόνο παράδειγμα: ο οικονομικός ιστορικός Ρόμπερτ Φόγκελ υπολόγισε ότι το κοινωνικό ποσοστό απόδοσης από τον διηπειρωτικό σιδηρόδρομο της Union Pacific έφτανε περίπου το 30% τον χρόνο.²⁵

Η άνοδος του εμπορίου σήμαινε πως η λογική του συγκριτικού πλεονεκτήματος μπορούσε να εφαρμοστεί ως τα όριά της. Οπουδήποτε υπήρχε διαφορά μεταξύ δύο χωρών στην αξία των υφαντών σε σχέση με τα προϊόντα της μεταλλουργίας –και το ίδιο ισχύει για κάθε άλλο ζεύγος αγαθών που δεν χαλάνε–, υπήρχε και η ευκαιρία για κέρδος και επιπρόσθετη κοινωνική ευημερία, αρκεί να εξήγες το αγαθό που ήταν σχετικά φτηνότερο στη χώρα σου, εισάγοντας το αγαθό που ήταν σχετικά ακριβότερο. Από τη στιγμή που προέκυπτε, το συγκριτικό πλεονέκτημα έτεινε να διατηρείται για πολύ καιρό. Τα επινοημένα στη Βρετανία αυτόματα μηχανήματα της υφαντουργίας δεν διέθεταν κάποιο χαρακτηριστικό που τα έκανε να λειτουργούν καλύτερα εκεί απ' ό,τι αλλού. Κι όμως, οι εξαγωγές βαμβακερών υφασμάτων της Βρετανίας αυξάνονταν κάθε δεκαετία από το 1800 μέχρι το 1910, φτάνοντας στο

αποκορύφωμα του 1,1 δις στερλινών ανά έτος τα χρόνια πριν από τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο.²⁶

Εξίσου ευρεία ήταν και η διάδοση του συγκριτικού πλεονεκτήματος. Μια χώρα σχεδόν ανίκανη να παράγει τρόφιμα, αλλά ακόμα πιο ανίκανη να παράγει μηχανικά εξαρτήματα, μπορούσε να βελτιώσει τις τύχες της εξαγοντας τρόφιμα και εισάγοντας μηχανικά εξαρτήματα. Μια χώρα στην αφρόκρεμα της παραγωγής αυτοκινήτων, αλλά ακόμα καλύτερη, συγκριτικά, στην παραγωγή αεροπλάνων, μπορούσε να δημιουργήσει κέρδος εξαγοντας αεροπλάνα και εισάγοντας αυτοκίνητα. Αυτή ήταν η δύναμη του διευρυμένου παγκόσμιου εμπορίου. Απ' όπου κι αν προέκυπε το συγκριτικό πλεονέκτημα καθενός, από τους καινοτόμους επιχειρηματίες, τους περισσότερους μηχανικούς, το καλά εκπαιδευμένο εργατικό δυναμικό, τις άφθονες πρώτες ύλες, ή απλώς από τη φτώχεια που καθιστούσε φτηνή την εργασία, οι επιχειρήσεις μπορούσαν να βγάλουν κέρδος και η κοινωνία να γίνει πλουσιότερη. Κι έτσι οι πραγματικοί μισθοί αυξήθηκαν παγκοσμίως, και όχι μόνο εκεί όπου εφαρμόζονταν οι βιομηχανικές καινοτομίες.

Κι αυτό οφειλόταν στο γεγονός πως η οικονομία και το εμπόριο ακολουθούσαν την εργασία. Η παγκόσμια οικονομία της περιόδου 1870-1914 ήταν μια οικονομία υψηλών επενδύσεων – από πλευράς ιστορικής σύγκρισης. Η εκβιομηχάνιση της Δυτικής Ευρώπης και των ανατολικών και μεσοδυτικών πολιτειών των ΗΠΑ παρείχε αρκετούς εργάτες για να παράγουν τα βιομηχανικά αγαθά που θα κάλυπταν την παγκόσμια ζήτηση, αλλά επίσης και για να κατασκευάζουν τους σιδηρόδρομους, τα πλοία, τα λιμάνια, τους γερανούς, τις γραμμές του τηλεγράφου και άλλα εξαρτήματα των υποδομών μεταφορών κι επικοινωνιών που μετέτρεψαν σε πραγματικότητα την πρώτη παγκόσμια οικονομία. Στο τέλος του αμερικανικού Εμφυλίου, το 1865, υπήρχαν 32.000 χιλιόμετρα σιδηρόδρομοι στον πλανήτη. Το 1914 υπήρχαν 480.000. (Σήμερα ξεπερνούν τα 1,6 εκατομμύρια.)

Εργάτες στο Αμβούργο της Γερμανίας έτρωγαν φτηνό ψωμί, φτιαγμένο από σιτάρι που είχε έλθει από τη Βόρεια Ντακότα ή την Ουκρανία. Επενδυτές στο Λονδίνο χρηματοδοτούσαν ορυχεία χαλκού στη Μοντάνα και σιδηρόδρομους στην Καλιφόρνια. (Και ο μεγιστάνας των σιδηροδρόμων Λίλαντ Στάνφορντ ανακατεύθυνε μεγάλο μέρος των χρημα-

τοδοτήσεων αυτών στην τσέπη του.) Επιχειρηματίες από το Τόκιο αγόραζαν ηλεκτρικά μηχανήματα κατασκευασμένα από εργάτες στο Αμβούργο με επιχορήγηση από το δημόσιο. Και τα καλώδια του τηλεγράφου που τους συνέδεαν όλους μαζί κατασκευάζονταν από τον χαλκό της Μοντάνα και μονώνονταν από το καουτσούκ που μάζευαν Κινέζοι από τα χωράφια της Μαλάγια και Ινδοί από τα χωράφια της Βεγγάλης.

Όπως θα έγραφε το 1919 ο Τζον Μείναρντ Κέινς, το αποτέλεσμα ήταν πως μέχρι το 1914, για την παγκόσμια μεσαία και ανώτερη τάξη, «η ζωή προσέφερε, σε χαμηλό κόστος και με ελάχιστα προβλήματα, πολυτέλειες, ανέσεις και υπηρεσίες πέρα από τη φαντασία και του πλουσιότερου και ισχυρότερου μονάρχη κάθε προηγούμενης εποχής».²⁷

Και το αποτέλεσμα για την παγκόσμια εργατική τάξη –για το μέρος της εκείνο, τουλάχιστον, που είχε να κάνει με τα πλοία και τους σιδηρόδρομους και το διεθνές εμπόριο– ήταν η αύξηση της απόστασης του βιοτικού τους επιπέδου από το όριο της απλής επιβίωσης. Οι μαλθουσιανές δυνάμεις αντέδρασαν: το 1914 υπήρχαν πέντε άνθρωποι εκεί όπου, μια γενιά νωρίτερα, υπήρχαν μόνο τέσσερις. Σε μισό αιώνα, είδαμε μεγαλύτερη αύξηση του πληθυσμού απ’ ό,τι θα βλέπαμε σε πεντακόσια χρόνια κατά την Αγροτική Εποχή. Αλλά καμία πίεση δεν φαινόταν να ασκείται στο επίπεδο σίτισής τους. Οι επενδύσεις και η πρόοδος της τεχνολογίας σήμαιναν πως, για πρώτη φορά στην ιστορία, οι διαθέσιμοι πόροι, συμπεριλαμβανομένων των τροφίμων, ακολουθούσαν (και με το παραπάνω) τον ρυθμό της πληθυσμιακής αύξησης. Ο Διάβολος του Μάλθους είχε εξορκιστεί.

Ας μιλήσουμε για τις επικοινωνίες.

Γύρω στο 1800, ο Άρθουρ Ουέλσλι, ο τέταρτος γιος μιας οικονομικά ασταθούς αγγλοϊρλανδικής αριστοκρατικής οικογένειας, άντρας του οποίου το μόνο προφανές ταλέντο ήταν να παίζει, όχι άσχημα αλλά ξεκάθαρα ερασιτεχνικά, βιολί, αποφάσισε να αποκτήσει όνομα και περιουσία. Αγόρασε ένα πόστο ως ταγματάρχης στο 33ο Σύνταγμα Πεζικάριων του βρετανικού στρατού. (Η βρετανική κυβέρνηση πίστευε πως ένα σώμα αξιωματικών αποτελούμενο κατά πλειοψηφία από συγγενείς πλούσιων, καθιερωμένων γαιοκτημόνων δεν θα επαναλάμβανε ποτέ την ημιστρατιωτική δικτατορία του 1650-1660, κι ως εκ τούτου ο κανόνας ήταν πως οι αξιωματικοί αγόραζαν το αξίωμά τους, άρα οι μόνοι

που μπορούσαν να γίνουν αξιωματικοί ήταν εκείνοι που είχαν στενούς συγγενείς γαιοκτήμονες, πρόθυμους να τους δανείσουν ή να τους δωρίσουν τα χρήματα.) Ο μεγαλύτερος αδερφός του, Ρίτσαρντ, του δάνεισε τα χρήματα για να αγοράσει την προαγωγή του σε αντισυνταγματάρχη. Στη συνέχεια, ο Ρίτσαρντ διορίστηκε αντιβασιλέας των Ινδιών, κι έτσι ο Άρθουρ, ο μελλοντικός δούκας του Ουέλινγκτον, τον ακολούθησε καταπόδας, οσφραϊνόμενος σωστά πως ο νεποτισμός θα τον αναβίβαζε σε στρατηγό. Κι έτσι έγινε. Πολύ αργότερα, ο Άρθουρ Ουέλσλι, ο μόνος στρατηγός που ηγήθηκε ενός στρατού που κατόρθωσε να νικήσει τον Ναπολέοντα στο πεδίο της μάχης, θα έλεγε ότι η μάχη στην οποία τα είχε πάει καλύτερα ως στρατηγός ήταν η πρώτη του: η μάχη στο Ασάγιε του Μαχαράστρα, που έκρινε τον δεύτερο πόλεμο μεταξύ των Αγγλων και της Αυτοκρατορίας των Μαράτα.²⁸

Ο Άρθουρ Ουέλσλι χρειάστηκε επτά μήνες για να φτάσει στην Ινδία από τη Βρετανία. Του πήρε άλλους έξι να επιστρέψει. Το χρονικό αυτό διάστημα σήμαινε, μεταξύ άλλων, πως κάθε ερώτηση, οδηγία και διαταγή που το βρετανικό αυτοκρατορικό συμβούλιο και οι διευθυντές της Εταιρείας των Ανατολικών Ινδιών του είχαν ζητήσει να μεταφέρει στους αρμοστές τους στην Ινδία είχε ήδη μπαγιατέψει κατά έναν χρόνο μέχρι να φτάσει στο οχυρό Ουίλιαμ στην Καλκούτα, το οχυρό Σεντ Τζορτζ στο Τσενάι, ή το Κάστρο της Βομβάης. Μια συζήτηση όπου μια απλή ερωταπόκριση παίρνει έναν χρόνο δεν είναι διάλογος: είναι δύο παράλληλοι μονόλογοι. Και η μετάδοση στάσεων, πρακτικών, ικανοτήτων και στόχων σε τέτοιες αποστάσεις είναι αφημένη στην τύχη της σε βαθμό που εγκυμονεί κινδύνους.

Ο ηλεκτρικός τηλεγράφος επέτρεψε τον διάλογο. Συνέδεσε μεταξύ τους σημεία στη γη, αφού τα μηνύματα διέτρεχαν τα χάλκινα καλώδια φτάνοντας σχεδόν την ταχύτητα του φωτός.

Δεν τον υποδέχτηκαν όλοι με χαρά. Ο Χένρι Ντέιβιντ Θορό, όπως συνήθως, γκρίνιαζε: «Δεν βλέπουμε την ώρα να κατασκευάσουμε έναν μαγνητικό τηλεγράφο που να συνδέει το Μείν με το Τέξας, ίσως όμως φανεί πως τελικά το Μείν και το Τέξας δεν έχουν και τόσο πολλά να πουν το ένα στο άλλο».²⁹

Παρότι είναι πιθανόν το Τέξας να μην είχε και πολλά να μάθει από το Μείν, το ακριβώς αντίθετο ίσχυε με το Σικάγο το καλοκαίρι του 1860:

το εθνικό συνέδριο του Ρεπουμπλικανικού Κόμματος στο Ουίγκουαμ ανακάλυξε τον Αβραάμ Λίνκολν επίσημο υποψήφιό του για πρόεδρο. Ξεκίνησε έτσι μια αλυσίδα εξελίξεων που θα έστελνε στον τάφο 25.000 λευκούς ενήλικους Τεξανούς και θα σακάτευε άλλους τόσους, και που επίσης θα απελευθέρωνε και τους 200.000 μαύρους σκλάβους του Τέξας μέσα σε πέντε χρόνια. Το Μείν μπορεί να μην είχε πολλά να μάθει από το Τέξας, αλλά τα τηλεγραφήματα που το πληροφορούσαν για τη σχετική τιμή του μπακαλιάρου στη Βοστώνη, το Πρόβιντενς, τη Νέα Υόρκη και τη Φιλαδέλφεια ήταν πολύ σημαντικά για τους ψαράδες του Μείν καθώς επέστρεφαν στα λιμάνια τους.

Η γνώση της τιμής του μπακαλιάρου είναι πολύτιμη, η απελευθέρωση εκατοντάδων χιλιάδων Αμερικανών ανεκτίμητη, αλλά και τα δύο αυτά πράγματα αποτελούν απλώς ίχνη του σεισμού που έφερε ο τηλεγράφος. Μια από τις υπερδυνάμεις του ανθρώπινου είδους, από τότε που ανέπτυξε τη γλώσσα, έγκειται στο γεγονός πως η ανάγκη μας να μιλήσουμε και να κουτσομπολέψουμε μας μετατρέπει σε πραγματική ανθολογία πληροφοριών. Αν κάποιος μέσα σε μια παρέα μάθει κάτι, κι αυτό το κάτι είναι χρήσιμο, σύντομα θα το μάθουν τόσο τα υπόλοιπα μέλη της όσο και πολλοί άλλοι εκτός αυτής. Ο τηλεγράφος μεγέθυνε την παρέα αυτή από ένα χωριό ή μια κωμόπολη ή μια συντεχνία σε σχεδόν ολόκληρο τον κόσμο, έστω μόνο δυνητικά.

Ήταν δύσκολο να γεμίσει τηλεγράφους ο πλανήτης. Και ακόμα πιο δύσκολο ήταν να τοποθετηθούν τα υποβρύχια καλώδιά του. Το 1870, το *SS Great Eastern* –το μεγαλύτερο πλοίο στον κόσμο (κανένα μεγαλύτερο δεν θα κατασκευαζόταν ως το 1901), που ναυπήγησε ο Άγγλος μηχανικός Ίσαμπαρντ Κίνγκντομ Μπρουνέλ– τοποθέτησε το υποβρύχιο καλώδιο του τηλεγράφου από την Υεμένη ως τη Μουμπάι, ολοκληρώνοντας την υποβρύχια γραμμή που τις ένωνε με το Λονδίνο. Πλέον, οι μελλοντικοί δούκες Ουέλινγκτον και πλείστα όσα εκατομμύρια αποδέλοιποι δεν θα χρειάζονταν μήνες για να μεταφέρουν ειδήσεις και διαταγές από και προς το Λονδίνο και τη Βομβάη, αλλά λίγα μόνο λεπτά. Απ’ το 1870 κι έπειτα, μπορούσες το πρωί να μάθεις πώς είχαν εξελιχτεί οι επενδύσεις σου στην άλλη άκρη της γης την προηγούμενη μέρα, και ως το μεσημέρι να τηλεγραφήσεις οδηγίες και ερωτήσεις στον τραπεζίτη σου.

Αυτό ήταν σημαντικό για τρεις λόγους:

Πρώτον, η διαδικασία αυτή δεν προσέφερε μόνο περισσότερες πληροφορίες για να βασίσεις πάνω τους τις αποφάσεις σου· διευκόλυνε επίσης την καλλιέργεια κλίματος εμπιστοσύνης και ασφάλειας. Το 1871, ο τριαντατετράχρονος Αμερικανός επενδυτής Τζ. Πιέρποντ Μόργκαν συνήψε μια επενδυτική συμφωνία με τον σαρανταπεντάχρονο Αμερικανό επενδυτή Άντονι Ντρέξελ, που θα καθοδηγούσε τη ροή χρηματοδότησης από την πλούσια σε κεφάλαια Βρετανία στις πλούσιες σε πρώτες ύλες και γη ΗΠΑ. Οι σημερινές J.P. Morgan Chase και Morgan Stanley είναι απόγονοι αυτής της συμφωνίας.³⁰ Δεύτερον, η διαδικασία αυτή βοήθησε και στη μεταφορά τεχνολογίας – επέτρεψε στη μια άκρη του κόσμου να εφαρμόσει τεχνολογίες και μεθόδους επινοημένες ή ήδη εφαρμοσμένες στην άλλη άκρη του κόσμου. Τρίτον, η ίδια διαδικασία γέννησε και τον ιμπεριαλισμό. Όταν μπορείς να επικοινωνείς και να μεταφέρεις ανθρώπους και αγαθά φτηνά και αξιόπιστα, μπορείς επίσης να διοικείς και να μετακινείς και να τροφοδοτείς ολόκληρες στρατιές. Κι έτσι οι κατακτήσεις, ή τουλάχιστον οι εισβολές και οι λεηλασίες, μετατράπηκαν σε πράγματα που κάθε μεγάλη ευρωπαϊκή δύναμη μπορούσε να φέρει εις πέρας σε κάθε γωνιά του πλανήτη. Και σε αυτό ακριβώς επιδόθηκαν.

Πριν από το 1870, ο ευρωπαϊκός ιμπεριαλισμός αφορούσε κυρίως –με αξιοσημείωτη εξαίρεση τη βρετανική κυριαρχία στην Ινδία– τα λιμάνια και την ενδοχώρα τους. Μέχρι το 1914, μόνο το Μαρόκο, η Αιθιοπία, το Ιράν, το Αφγανιστάν, το Νεπάλ, η Ταϊλάνδη, το Θιβέτ, η Κίνα και η Ιαπωνία είχαν γλιτώσει απ’ τα νύχια της ευρωπαϊκής (ή, στην περίπτωση της Ταϊβάν και της Κορέας, της ιαπωνικής) κατάκτησης ή κυριαρχίας.

Ο ΠΛΟΥΤΟΣ ΕΓΙΝΕ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ. Η ΕΥΗΜΕΡΙΑ ΠΑΡΑΜΕΝΕΙ ΟΥΤΟΠΙΑ.

Πριν από το 1870, η ανθρωπότητα ζούσε σε φρικτή φτώχεια. Έπειτα ήρθε μια μεγάλη μεταβολή: πολλαπλασιάστηκαν οι τεχνολογικές μας δυνατότητες και μεταμορφώθηκε η οικονομία. Γιατί, όμως, παρά τις ευνοϊκές συνθήκες για την κατάκτηση της ουτοπίας, ο κόσμος σήμερα απειλείται από σοβαρές κρίσεις, όπως η οικονομική ύφεση, η ανισότητα και η υπερθέρμανση του πλανήτη;

Στο βιβλίο αυτό, ο διακεκριμένος οικονομολόγος J. Bradford DeLong καταγράφει πώς η εκρηκτική ανάπτυξη του εικοστού αιώνα (1870-2010) δημιούργησε για πρώτη φορά πλεονάσματα τροφής, στέγης και υλικών αγαθών, ωστόσο απέτυχε να εδραιώσει την κοινωνική ισότητα, την οικονομική σταθερότητα, τον σεβασμό στις ατομικές ελευθερίες. Αν και ο αιώνας αυτός ξεκίνησε ως θριαμβευτική πορεία προόδου, έδειξε ότι η οικονομία της αγοράς δεν αρκεί για να φτάσουμε στον στόχο: χρειάζονται γενναίες αποφάσεις, τολμηρή, ευέλικτη και ικανή κυβερνητική διαχείριση.

**Ο δρόμος προς την ευημερία είναι δύσβατος.
Οφείλουμε όμως να μην τον εγκαταλείψουμε.**

Μπεστ σέλερ

New York Times - Wall Street Journal

Καλύτερο βιβλίο της χρονιάς

Financial Times - Economist - Fast Company

ISBN: 978-618-03-3760-0

9 786180 337600

ΒΟΗΘ. ΚΩΔ. ΜΗΧ/ΣΗΣ 83760

metaixmio.gr

ΔΙΑΘΕΣΙΜΟ
ΚΑΙ ΣΕ

e-book